

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ: УРОКИ МИНУЛОГО ДЕСЯТИЛІТТЯ

Темі, яка сформульована в заголовку цього матеріалу, ми присвячуємо нинішнє число «СП». Розмова з головою Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Т. Шевченка, народним депутатом України Павлом Мовчаном — про одну з найважливіших підвалин державницького життя — національну ідеологію.

— Шановний Павле Михайловичу, незабаром світ вступає у третє тисячоліття Різдва Христового. Весь попередній досвід людства засвідчує, що лише держава національна, оперта на послідовну, добре виражену, чітко сформовану національну ідеологію, спроможна гарантувати своїм громадянам максимум громадянських свобод, забезпечити свій народ від перетворення його, послугуючись Вашими словами, «на безідейний полігон для випробування химерних економічних безумств». Ви як політик чи не одним із перших у нововідроджуваній державі сфокусували у новочасній суспільній погляд на цій основоположній для кожного суспільства проблемі, чи не найбільш концентровано вираженій у працях Д. Донцова. Та її, подібне, не почули ті, хто, образно кажучи, мав би впуснути її в свої «державні вуха». Тож у висліді «маємо те, що маємо». Оглядаючись на прожите незалежницьке десятиліття, що ми, на Вашу думку, за цей час втратили, а що здобули?..

— Суть справи полягає в тому, що в нас не було, здається, жодного сумніву, що ми реалізуватимемося як державний народ ще п'ять з половиною років тому. І ті, хто використав надзвичайно важливі — для них — структурний зростаючий і російський елемент в Україні для завоювання влади, фактично змінили всі орієнтири національні. Й спекуляції на так званій політичній багатовекторності часто зумовлені лише одним: бажанням продовжувати утримувати свої позиції тепер уже не від імені того російськомовного і зростаючого елемента, а кланової групи, яка під банальну радянську або пострадянську інтернаціональну ідеологію хоче прибрати до рук весь національний капітал, тобто всю державну власність. І я б почав з державної власності, з тієї прикрий аберації змістової, яка мала місце і в 1994 році, і має місце сьогодні. Якщо ця тенденція продовжуватиметься, то ми можемо говорити вже про надзвичайно серйозну проблему кількох поколінь. Манкуртизація, що мала місце за радянських часів, — не була такою цинічною, як сьогодні.

— Той «елемент» чи клан, про який ведеться мова і який «прихватизує» все і вся, уже й насправді вишилов на нові масштаби грабунку, тож його, мабуть, краще іменувати вже не просто російськомовним, як іменували досі, а російськомовним космополітичним чи, без перебільшення, «вселенським».

— Безперечно. В таких випадках завжди лише послугуються і чужою культурою, і чужою ідеологією, і чужою мовою для того, щоби виокремлюватися серед основного масиву національного. Коли це відокремлення стає самодостатнім, тобто їм зручно і вигідно існувати в чужій мові, в чужій культурі, в чужому духові, то, ясна річ, що ми не можемо на державному рівні вести мову про будь-яку національну ідею чи бодай про її часткове втілення, як і про її присутність узагалі. Тоді вже треба говорити про те, що матимемо через чверть століття. Я беру часовий відтинок, чверть століття тому, що таким є оптимальний термін для формування світогляду покоління. Те, що сьогодні маємо в першому класі, і те, що буде вже у вимірі повноти фізичної, — це один часовий проміжок, який фактично і визначає українську перспективу: є ця перспектива чи її немає. І у зв'язку з тим, що я був ініціатором не однієї акції, не одного заходу, починаючи від Всесвітнього форуму чи Конгресу українців... — ...а перед тим був іще поетичний фестиваль «Золотий гомін», на якому вперше на весь голос залуна національний гімн «Ще не вмерла Україно...» — ... починаючи, звісно, і «Золотим гомоном», моїм прагненням було бачити єдиний — цілісний національний організм. Організм, сполучений духовними витоками, духовним взаємопереплетінням, незалежно від того, йдеться про українців Башкирії чи Австралії, Канади чи Естонії, інших країн, де є численні національні групи наших співвітчизників. Якби ми були сполучені єдиною ідеологією, що мала б реалізовуватися на теренах України, то силове поле і українців, і нашої держави було б надзвичайно потужним, а український фактор став би не просто європейським, через наше геополітичне становище, а світовим. Це з огляду на ту велику потугу українську, яка є чи не в

усіх куточках планети. Окиньмо зором найближчого сусіда — Російську Федерацію або ж віддаленіший Узбекистан, для прикладу, де лише в місті Навої мешкає майже чверть мільйона українців... Нагадаю, що там добувають — золото; видобувники — українці, починаючи від директора цього могутнього, віднедавна акціонерного товариства, — до цілого легіону висококваліфікованих фахівців, які роблять Узбекистан багатим, утримують у потугі узбецьку економіку... — ... і вся російська прикладна геологія, до речі нагадати, фактично тримається на вихідцях із України. Та й не лише російська; значний відсоток талановитих фахівців-українців наявний і в інших галузях економіки на всьому пострадянському просторі.

— І російську економіку створювали українці, і її ж опирали на науку, яку творили українці. Але чи стало це, ще раз наголошую, важливим українським фактором у новочасній політиці? Відповідь однозначна: ні! Тож усі мої ініціативи, реалізовані, зокрема, в таких одноактних проявах, як формування відповідних структур зразка УВКР чи інших організацій, були намаганням зробити вагомим цей український фактор при формуванні нашої міжнародної політики та її важелів. Якщо росіяни використовують російський елемент в Україні, і досить потужно, і впливають на всю нашу внутрішню і зовнішню політику, то чому, запитаймо себе, український фактор не став впливовим у Росії?! Більше того, українці в Україні... — ... перебувають у своєрідній резервації... — ... вони знеенерговані і тому не є вирішальним фактором у своїй державі. Це виглядає парадоксально, але так воно і є. Тому ми не повинні сліпо йти тими маршрутами, що нам накреслиють люди, для яких власні або групові інтереси є переважними. По-перше, тому, що так не може довго тривати. По-друге, така держава завжди буде загрозливо ненадійна для всієї Європи. По-третьє, і про це треба говорити на повен голос, при тому мілітарному курсі, який взяла Росія, вона буде зміцнювати себе ідеологічно, і вертикальний зліт Путіна — це не що інше, як прояв цієї російської ментальності, який потребуватиме реалізації — сьогодні в Чечні, а завтра в Україні чи Башкирії або деінде. І якщо це так, то ми повинні думати, як реалізувалися, досягаючи бажаного, — а бажаним для нас є входження в європейські структури, у європейський світ, у європейські стандарти — ті пострадянські держави, які були в такому ж становищі, що й Україна. Я маю на увазі і Прибалтику, і наших сусідів на Заході, і, зрештою, ті азіатські держави, які шукають операції в Україні для протидії як внутрішній, так і зовнішній російській експансії. Отже, нас цікавить національна ідея в різних формах і в різних формах, заломлених через оптику таких особистостей, як, скажімо, Шеварднадзе чи Алієв. І чи є в нас такі ж тенденції, як там, і чи ми спроможні претендувати на європейську роль, коли нам заявляють, що ми багатовекторні, а сусід фактично накидає нам свою ідеологію — поєднання російської провінційної політики зі стандартами східного способу мислення і, скажімо так, маскультних штампів американизації. Отже, сплосуймо: росіянізація плюс американизація мінус українізація, — і отримаємо у висліді... — ... шлях у нікуди, якщо називати речі своїми іменами... — ... Це погибель для України. Тож кожна людина, яка замислюється над поняттям національного імунітету, повинна щось пропонувати для порятунку. Саме тому я запропонував дві, як на мене, надзвичайно важливі речі. Перше: треба врахувати болочі уроки пройденого десятиліття і провести велику конференцію з участю не лише наших, але й причетних до формування національних ідеологій науковців з країн Прибалтики, Угорщини, Польщі, аби з'ясувати, як вони позбувалися комплексу «советскості» і так званого інтернаціоналізму, як вони вибудовують свої держави у власних культурних параметрах, легко

МЕМОРАНДУМ
Всеукраїнського товариства
«Просвіта» імені Тараса Шевченка

1 грудня 1999 р. м. Київ

**«ЛЮДСЬКЕ ЖИТТЯ —
НАЙЦІННІШИЙ СКАРБ!»**

Увесь Християнській світ готується до вшестнадцятиріччя 2-го тисячоліття Різдва Христового. Незважаючи на те, що сьогодні в Україні йде війна, в останні десятиліття в світі відбувся рух держав, народів, вселенської спільноти в напрямку гуманістичних орбіт, поцінування людського життя, допомоги народам, яких спіткали стихійні лиха, воєнні розруха та катастрофи. Водити вболівання за долю планети та її буття в різних проявах.

Світ поволі дозріває до мудрого переконання, що найважливішим є життя людини, а не тільки її матеріальне благо. Вона, екологічна та геологічна катастрофа поставила на карту життя саме людське існування.

Планету продовжують спустошувати війни, що мають на меті стерти з лиця землі цілі народи. Вищезнення чеченського народу, криваві події в Косово, Аджарі, Ефіопії — так, лише окремі моторні факти сучасної доби.

Тому Різдво Христове, як 2 тисячоліття тому, закликає нас укотре замислитися над цінністю людського життя та на новому історичному витку подбати про його збереження.

Нинішні двохтисячоліття, що спливають, позначені багатьма катастрофами та потребами, спрямованими на знецінення людського життя. Особливо жорстокі війни, ітичність голодоморів та репресії прокотилися Україною. Втрачено мільйони людських життів. Знехтувано християнські принципи. А тому Україна виступає з ініціативою, аби глаголом для всього людства в наступному тисячолітті стало поцінування людського життя.

Збереження життя на планеті — це збереження самої планети, її водної оболонки, повітряного шару. Це захист материнства й дитинства — як періоджерела життя, як першооснови родини, народу, держави, людства загалом.

Тому закликаємо світове співтовариство оголосити 2-тисячний рік роком миру, роком, у якому не проливатиметься кров, вимагатиметься припинення агресії з боку тоталітарних держав та мерців, що аґонізують.

Закликаємо оголосити нещадний бій ганебній торгівлі жінками, а урядам держав, де проіснує цей антилюдський бзнес, ужити найсуворіших заходів до його припинення та оголосити жорсткі санкції щодо диктаторів світової мафи, яка породила це середньовічне зло.

Охорона дитячого життя, неприпустимість дитячої наркоманії, проституції, а також торгівлі тьмю — це ті болісні точки людства, які лідкують легше рязом.

Збереження життя — цей ідеї поцінування людських людей та людей похилого віку. Забезпечення нормального життя вогоні муму.

Захист життя — це захист людської душі як найсвятішого творіння Божого від агресивного наступу тоталітарних сект, зомбування.

До цього нас закликає гуманістична суть християнської Вери, яка тримається на Законі любові та милосердя. У зв'язку з вшестнадцятиріччям 2-го тисячоліття Різдва Христового «Просвіта» пропонує на державному рівні звернутися до ООН та всіх світової спільноти з закликом прийняти Меморандум — «Людське життя — найцінніший скарб!».

Надто важливо, аби ця ідея народилася на нашій землі, яка пройшла тисячолітню християнську дорогу, зазнала багато насильства та непомірних людських втрат, яка важко, однак наполегливо, прямує до демократичного суспільства.

ЧИЇ ІНТЕРЕСИ ЗАХИЩАЄ УКРАЇНСЬКЕ МЗС?

Рівно через вісім років після Біловезького договору, що возвістив усьому світові про кончину Радянського Союзу, Борис Єльцин та нелегітимний Олександр Лукашенко спородили Союз російсько-білоруської держави. Від 8 грудня 1999 року починає своє існування нова аббревіатура — СРБД, за якою не лише український кордон з російсько-білоруським утворенням довжиною 5000 кілометрів, але й постійна загроза українській незалежності: уже в Кремлі О. Лукашенко заявив: «Надо больше подтаскивать Украину к союзу». Про методи «подтаскивання» здогадатися неважко: це будуть економічні і політичні провокації різної величини з боку Росії

та Білорусі. Власне вони вже почалися. 17 листопада 1999 року Брестський обласний суд відмовив Брестському обласному громадському об'єднанню «Просвіта» Берестейщини імені Тараса Шевченка в оскарженні відмови Управління юстиції Брестського облвиконкому в перереєстрації об'єднання «Просвіта Берестейщини». Голова Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка, народний депутат України Павло Мовчан звернувся в Міністерство закордонних справ України (його звернення також підтримала листом група народних депутатів). І ось яку відповідь отримав Голова «Просвіти» — просимо наших читачів уважно ознайомитися з нею.

Голові Всеукраїнського Товариства «Просвіта» імені Т. Шевченка,
народному депутату України
П. М. Мовчану

Щодо об'єднання «Просвіта Берестейщини». На № 10-565 від 18.11.99.

Шановний Павле Михайловичу,

МЗС України уважно розглянуло Ваше звернення та доданий до нього лист групи народних депутатів України із висловленою стурбованістю щодо повідомлення голови правління Брестського громадського об'єднання «Просвіта Берестейщини» імені Тараса Шевченка М. Петруковича про відмову органів виконавчої влади Білорусі у перереєстрації цієї організації.

Державні та громадські чинники в Україні згодні у своїй оцінці щодо особливого значення діяльності українських культурно-просвітницьких товариств для національно-культурного відродження української діаспори, активного життя українських громад зарубіжжя.

Хоча, слід зауважити, що інколи, на превеликий жаль, їх ефективній роботі заважають такі явища, як відсутність єдності, неузгодженість дій, авторитарні методи керівництва організаціями та ін.

Взаємні зобов'язання України і Білорусі щодо надання державної підтримки збереженню і розвитку національно-культурної самобутності українців в Республіці Білорусь і білорусів в Україні, зокрема, громадським національно-культурним об'єднанням, зафіксовані у Договорі про дружбу, добросусідство і співробітництво між Україною і Республікою Білорусь (набув чинності 6 серпня 1997 р.).

Зрозуміло, що інформація про відмову органів виконавчої влади Білорусі перереєструвати об'єднання «Просвіта Берестейщини» викликала значну стурбованість МЗС.

Для об'єктивної оцінки ситуації, що склалася, диппредставництво України в Білорусі за дорученням МЗС провело роботу по вивченню питання.

Керівник Консульського пункту Посольства у м. Брест мав зустрічі з представниками об'єднання, в результаті яких з'ясувалося, що члени товариства у зв'язку з певними внутрішньоорганізаційними питаннями мають намір переобрати Голову об'єднання «Просвіта Берестейщини», змінити назву (орієнтовно, на «Брестський культурний центр») та зареєструватися як нова організація. Таким чином, це буде нова юридична особа, яка матиме юридичне право випускати свою газету. На цьому етапі залишається невирішеною головна проблема — фінансування випуску газети. На нашу думку, підготовка матеріалів для цієї газети потребуватиме сприяння з боку як органів державної влади, так і громадських організацій України.

Водночас ця тема була обговорена на зустрічі в Управлінні юстиції Брестського облвиконкому, де було обіцяно надати сприяння у реєстрації нового товариства.

Щодо подальшого розвитку подій навколо об'єднання «Просвіта Берестейщини», то 17.11.99 відбулося засідання Брестського обласного суду, на якому розглядалася скарга цього об'єднання на рішення Управління юстиції Брестського облвиконкому про відмову в перереєстрації. Суд прийняв ухвалу (копія додається) про відмову у задоволенні скарги об'єднання «Просвіта Берестейщини».

Слід зазначити, що, відслідковуючи ситуацію, Посольство України в Білорусі повідомило про те, що не бачає протизаконних чи упереджених дій зі сторони виконавчої влади Республіки Білорусь щодо об'єднання. Загалом, по мірі можливості, білоруська сторона з належним розумінням та сприянням поставилася до вирішення поточних справ українських товариств. Посольство неодноразово зверталось до Державного комітету Білорусі у справах релігії та національностей з проханням надання згаданим організаціям підтримки, в т. ч. фінансової, і відмови не було.

На думку Посольства, утворення нового товариства (замість «Просвіти Берестейщини») знімає існуючу проблему.

МЗС України доручило Посольству тримати це питання на постійному контролі, а у разі можливого порушення прав української громади Берестейщини терміново поінформувати МЗС України та одночасно вжити оперативних заходів з метою врегулювання всієї ситуації.

З повагою,

Заступник міністра

О. І. МАЙДАННИК

Погоджуючись, що утворення нового товариства (замість «Просвіти» Берестейщини) знімає існуючу проблему, пан О. Майданник, разом зі своїми колегами, перекреслює всю історію «Просвіти», яка постала на Берестейщині в період становлення Української Народної Республіки, її багаторічну історичну і нинішню діяльність, спрямовану на обстоювання національної самобутності, турботу про українську мову, збереження духовно-культурних особливостей краю. Якраз цим пріоритетним на-

прямкам просвітницької роботи віддавали свою снагу М. Петрукович та його колеги. Звісно ж, як і в 30-ті роки, коли діяльність берестейських просвітян контролювалася дефензивою, а потім була заборонена, бо не подобалася властям, вони також накликали на себе гнів контролюючих організацій, і, як наслідок, — закриття. Шкода, що чиновники Українського МЗС не сміють захистити українців-просвітян Берестейщини. Але просвітяни України не змиряться з нищенням національної ідеї та думки.

ЗАЯВА

Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка

Як видно з виступів Прем'єр-міністра України й Президента Федерації футболу України Валерія Пустовойтенка, зараз готується проведення пленуму Федерації з метою аналізу невдалого виступу збірної України у відбіркових іграх чемпіонату Європи та планується усунення від керівництва збірної її головного тренера Йозефа Сабо. У зв'язку з цим керівництво «Просвіти» висловлює побоювання, що під час аналізу та призначення нового головного тренера буде не врахована корінна причина невдач нашої футбольної збірної. В усіх програх та ледве зведених внічию відбіркових матчах вона наштовхувалась на величезну волю свого противника, в основі якої лежали не тільки настанови тренера та фізична і тактична підготовка, а й високий національний патріотизм.

Усі ми бачили, як хорвати, що вибили нас з турніру позаторік, написали за нашими ворітьми величезне гасло: «U boj, u boj za narod svoj!». А як грали проти нас словенці! Ми постійно є свідками того, як натхненно співають свої національні гімни футболісти і тренери інших збірних. Навіть чорношкірі співають «Марсельєзу». А за що та за кого «ідут у бой» наші футболісти, які свого національного гімну не знають, своєї національної мови цураються? Якого патріотичного виховання футболістів можна чекати від тренерів, які навіть свою державу називають неправильно. Адже зветься вона не Україна, а Україна. Йозеф Сабо, який, завдяки своєму західноукраїнському походженню, добре володіє українською мовою, вперто відмовляється давати нею інтерв'ю для українського радіо й телебачення.

Професіоналізм у великому спорті — це ще не все. Доти, доки українські футболісти гратимуть «за Україну» та з натхненням «відмовчуватимуть» свій гімн, відмовлятимуться від спілкування рідною мовою, гра їхня за свій народ буде не самовідданою, а млявою, ненахненною і великої слави своєму народові вони не здобудуть. Ось із чого, на думку просвітян, слід виходити під час аналізу гри футбольної збірної та при доборі її нових тренерів.

Голова Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка,
народний депутат України
Павло Мовчан

Київському міському голові Ол. Омельченку

Шановний Олександр Олександровичу!

Коли Ви проїжджатимете повз станцію метро «Арсенальна», зверніть, будь ласка, увагу на дорожній покажчик, на якому свіженькою фарбою написано «вул. Грушевського» і «вул. Січневого повстання». Річ у тім, що саме там вулиця великого борця за українську незалежність переходить у вулицю тих, хто проголошену ним незалежність залив українською кров'ю.

29 січня 2000 року Київська «Просвіта» знову поведе людей до могили Героїв Крут. І знову вона вестиме їх вулицею Січневого повстання, бо іншого зручного шляху від станції метро «Арсенальна» до могили Героїв немає. Ми стільки разів у пресі та в листах до Вас просили, щоб цю вулицю перейменували, але київська влада, схоже, боїться арсенальських комуністів.

М. Грушевський на похоронах загиблих студентів на Аскольдовій могилі 19 березня 1918 року сказав: «Стримайте ваші сльози! Ці юнаки поклали свої голови за визволення Вітчизни і Вітчизна збереже про них воячну пам'ять на віки вічні».

Принагідно нагадаємо, що Вами підписано спеціальне рішення Київради №127/228 від 4 лютого ц. р. про надання одній з вулиць Києва імені Героїв Крут до 29 січня 2000 р. (див. «Хрещатик» за 27 квітня ц. р.). А ще нагадаємо, що за весь час Вашого перебування на посаді голови міста жодна з вулиць у Києві перейменована не була, а якщо й була, то лише на папері, бо виконання рішень не було. Вулиці перейменовувалися лише при І. Салеві та Л. Косаківському. Жаль, що українці не знаходять можливості увічнити пам'ять своїх героїв у своїй столиці, водночас старанно оберігаючи пам'ять про тих, хто їх розстрілював.

ГОЛОВА КИЇВСЬКОГО ОБ'ЄДНАННЯ «ПРОСВІТА»

Ю. Гнаткевич

Президентові України
п. Л. Кучмі

Пане Президенте!

З Вашої вини впродовж останніх п'яти років в Україні загострилась мовна проблема. Ваша передвиборна обіцянка 1994 р. надати статус державної мови російській відбилась у зміні української мовної політики на проросійську.

В державі під назвою Україна мова титульної нації всупереч здоровому глузду і чинному законодавству не знаходить підтримки і сприяння з боку усіх гілок і рівнів влади.

Підготовлені на високому рівні і затвержені 08. 09. 97 р. постановою Кабміну Комплексні заходи щодо всебічного розвитку і функціонування української мови лежать у шухлядах чиновників без руху і виконання.

Нищівного удару завдав мові Ваш указ про надання права вступникам до вузів здавати іспити російською. Ми розцінюємо це як зневагу до української мови та порушення ст. 10 Конституції і вимагаємо відміни згаданого указу.

Підтвердженням правоти наших висновків є також і відсутність в Сумській облдержадміністрації працівника, який би опікувався мовними питаннями.

Десятки мільйонів українських патріотів, що загинули за українську ідею, і гадки не мали, що в омріяній ними незалежній Україні українська мова буде переслідуватись, як і в імперські часи.

Ми вимагаємо від Вас, пане Президенте, залишити після себе світлу сторінку в історії України — розквітлу і шановану українську мову.

О. ДУБОВИК, голова Сумської міської спілки патріотів
Б. МАНЖЕЛА, голова обласного товариства «Просвіта»
К. БІЛОЛЮБСЬКА, голова ОО НРУ
О. МЕДУНИЦЯ, голова ОО КУНУ
М. КОБОЗЕВ, отаман Сумського козацтва

ПРО ЧИСТОТУ КРИНИЦІ ТРЕБА ДБАТИ

Відомий педагог Василь Сухомлинський писав: «Мова рідна — то наша чиста криниця». А й справді. Адже, оволодівши знаннями з наукових дисциплін рідною мовою, дитина у розкритті своїх здібностей матиме можливості куди більше, аніж при опануванні знаннями чужою.

На початок 1999/2000 навчального року в області функціонує 566 шкіл, з яких українськомовних 428 (75,6 %). Поступовий перехід на державну мову навчання відбувається в 86 школах (15,2 %).

Як передбачено обласною програмою розвитку української мови, перехід на українську мову навчання має бути завершено до 2001 року. Щорічно зростає кількість дітей, які виховуються та навчаються українською мовою. Так, у 1999 році таких дітей у дошкільних закладах області — 26 064, що становить 82,7 відсотка. У школах області 132 595 учнів, що становить 72, 3 відсотка. Це більше ніж минулого року на 0,9 та 1,1 відсотка відповідно.

Протягом семи років на теренах Херсонщини активно працює дитяча літературно-мистецька лабораторія «Чиста криниця», яка допомагає обдарованим дітям розкрити свої літературні, музичні та вокальні здібності за новими формами навчання при поглибленому вивченні української мови та літератури. З радістю діти Таврії зустріли вихід чергових номерів альманаху дитячої та юнацької творчості «Чиста криниця» і чудового дитячого журналу-іграшки «Ірина».

Просвітнян області, окрім культурно-масових заходів з пропаганди державної мови, проводять велику роботу щодо розвитку українського книгодрукування. Протягом року побачили світ літературно-художні, поетично-музичні та історично-документальні видання, серед яких і багаторічна праця просвітян Бериславського району — збірник історично-документальних досліджень «Нариси з історії Бериславщини».

Відповідно до доручення Кабінету Міністрів України від 12.10.99 № 2028/34 на виконання Указу Президента України від 06.11.97 № 1241 «Про День української писемності та мови» з 2 по 9 листопада в області проходить тиждень української мови. 4 листопада про хід тижня йшлося в радіоінтерв'ю з І. Ло-

пушинським, за ініціативою якого досягнуто домовленості про започаткування на обласному телебаченні передачі «Україна: від мови до нації» та радіоуроків української мови «Шануймо рідне слово».

Проте слід зазначити, що виконання постанови 1999 року Постанови Кабінету Міністрів України від 08.09.97 р. № 998 «Про затвердження комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови», як і раніше, зазнає певних труднощів.

У роботі ректорів вищих навчальних закладів області щодо впровадження української мови є серйозні недоліки, спричинені як об'єктивними, так і суб'єктивними обставинами. На сьогодні, за офіційною статистикою, українською мовою навчається лише 42,7 відсотка студентів державних вузів області (Україна — 56,9). Найгірший стан справ у технічному університеті, де кількість студентських груп, що вчаться українською, за визначенням всеукраїнського «круглого столу» «Державна мова і вища школа в сучасній Україні» (квітень, 1999), дорівнювала й дорівнює нулеві. У Херсонському аграрному університеті державну мову викладання впроваджують лише протягом останніх двох років.

Незадовільний стан склався у вищих навчальних закладах області з комплектацією бібліотек українськомовною літературою. Так, лише 7 відсотків книжок бібліотеки технічного і 8 відсотків бібліотеки аграрного університетів — українською мовою.

Серед викладачів окремих вищих навчальних закладів спостерігається вичікування можливих змін щодо запровадження української мови, небажання опанувати державну мову, зрештою — супротив цій справі.

На противагу їм 94 відсотки студентів вузів свого часу склали вступні іспити українською мовою, понад 80 відсотків з них при опитуванні виявляють бажання вчитися українською мовою.

Тривожність ситуації підтверджує той факт, що з 1 січня 2000 року відповідно до Закону України про мови вищі навчальні заклади повинні будуть повністю перейти на державну мову роботи. Особливо важка ситуація складається у вузах недержавної форми власності,

кількість яких стрімко продовжує зростати, тим самим ще відчутніше зменшуючи питому частку українськомовного навчання у вузах.

20 серпня 1999 року, попри всілякі протидії херсонських обласних організацій Всеукраїнського товариства «Просвіта», «Молода Просвіта», ХОКМО, Управління у справах національностей, міграції та релігій Херсонської обласної державної адміністрації, голови облдержадміністрації та ін., сесія Херсонської міської ради ухвалила протизаконне рішення за № 132 «Про використання поряд з українською російської мови в роботі Херсонської міської ради та в організаційних оголошеннях її виконавчих органів».

Такі дії було оскаржено Управлінням у справах національностей, міграції та релігій облдержадміністрації прокуророві Суворовського району м. Херсона. Проте необхідного реагування з боку прокуратури немає. Нині звернення Управління з цього питання перебуває на розгляді прокурора області.

Більшість працівників державних установ, особливо обласного рівня, органів місцевого самоврядування міст Херсона, Нової Каховки, Генічеська спілкуються російською мовою. В області і далі є випадки прийняття на роботу та атестації державних службовців, які практично не володіють ні усним, ні писемним українським мовленням.

Переважає більшість організацій автотранспорту, побутового обслуговування, зв'язку, торгівлі, комунального господарства області працюють у російськомовному режимі.

Усунення цих та інших недоліків, на нашу думку, повинно перебувати під персональною відповідальним контролем працівників облдержадміністрації, райдержадміністрації, міськвиконкомів та при широкому висвітленні покарання порушників чинного законодавства.

Олег ОЛЕКСЮК,
голова Херсонської обласної організації «Молода Просвіта»

Іван ЛОПУШИНСЬКИЙ,
заступник голови Управління у справах національностей, міграції та релігій Херсонської облдержадміністрації

НАШЕ ШКІЛЬНИЦТВО У КЕРЧІ: ПЕРШИЙ УСПІХ

Протягом тривалого часу неможливо було створити українські класи в середніх школах міста Керчі. Чиновники кивали на те, що бракує підручників. Коли ж я привіз книжки аж зі Львова, й неодноразово, тоді вони посілилися на брак заяв од батьків. А їх було потрібно не менше 30—32.

Ми змушені були виступити з порушеної проблеми на шпальтах місцевої газети «Керченський рабочий» (30 березня 1999 року). Після появи моєї статті мені ще й влетіло від деяких учителів-українців, членів «Просвіти»: яке, мовляв, я мав право вимагати від управління освіти відкриття українських класів. Але після цього мене запросив до себе начальник управління освіти п. В. Ідт. У присутності методистів управління освіти було проведено нашу спільну зустріч. Ми дійшли висновку, що потрібно справді більше працювати над тим, аби переконати батьків у необхідності вивчення державної української мови.

Багато у цьому напрямку зробив і відповідальний секретар Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Т. Шевченка Сергій Савченко. Ним було підготовлено звернення до всіх українців, що стосувалося глобальних питань розвитку українства у Криму, зокрема й

відкриття на півострові українських класів.

Керченська «Просвіта» зверталася з цього приводу і до Президента України Леоніда Кучми, і до Прем'єр-міністра Валерія Пустовойтенка, і до кримських можновладців. Відповідь Президента дала поштовх відкриттю українського класу для 25 учнів у Керченській середній школі № 2. Питання постачання підручників довелось вирішувати у... Львові з заступником голови Товариства «Просвіта» п. Ярославом Гартовським.

Виникає цілком закономірне запитання: чому ж залишається, як завжди, осторонь Міністерство освіти Криму?

Керченській «Просвіті» вдалося створити в місті дорадчу раду українців при Керченській міськраді. Знаходимо porozуміння при вирішенні проблемних питань в особі згадуваного вже начальника управління освіти п. В. Ідта.

Створено ансамбль бандуристів і шкільний духовний хор. Готуємо до Різдвяних свят свій «Вертеп». Для цього нам надали приміщення та необхідне обладнання.

Захарій КОВАЛЮК,
голова «Просвіти», м. Керч

НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ

У Вишнівці на Збаражчині з ініціативи голови правління селищного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка Сергія Кубацького при активній допомозі просвітян і членів братства ОУН-УПА (станічний Михайло Дідик) на колишньому римокатолицькому цвинтарі — місці масових захоронень енкаведистами загиблих у боях з більшовицькими зайдами, розстріляних карателями НКВД-НКДБ вояків УПА і підпільників ОУН, насипано високу могилу, на вершині якої трьохранний дубовий хрест. На хресті червоно-чорна таблиця з написом «Вічна пам'ять і слава героям-жертвам комуністичного терору». На цвинтарі поховано понад 160 осіб, із них вдалося встановити прізвища 52 патріотів.

На жалібно віче-реквієм зібралось майже 500 мешканців селища і сусідніх сіл, гостей із райцентру, Тернополя, Львова та інших місцевостей.

Віче відкрив вступним словом Сергій Кубацький. Він докладно розповів про участь односельців у боротьбі з червоними окупантами, їх вагомий внесок у визвольні змагання українського народу за волю і незалежність України, назвав прізвища патріотів.

Могили освятили отці-мітраги Роман Сливка (Збараж) і Паладій Ляляквич (Вишнівець) спільно з п'ятьма священиками УПЦ Київського Патріархату.

Тарас ЧЕПИГА,
м. Тернопіль

ХОР, ЩО ВОСКРЕШАЄ СЕРЦЯ

14 листопада в Рівному було відзначено десятилітній ювілей просвітянського хору. На сцені Будинку дітей та молоді в українських вишиванках вишикувалися 28 хористів (16 жінок і 12 чоловіків). Двадцять вісім із ста, бо саме стільки (сто) співало у складі славетного хору за минулі десять років. Серед них — активісти Товариства української мови імені Тараса Шевченка, у тому числі нинішній керманч Рівненської крайової організації Народного Руху Василь Червоний.

Після зачину ювілейного вечора, яким стало виконання релігійного гімну України «Боже Великий, Єдиний, нам Україну храни», ведуча стисло, але вагомо розповіла присутнім своєрідну біографію хору, якою може пишатися будь-який творчий колектив. Вдумайтеся лишень: за ці 10 літ хор дав 450 концертів, себто він виступав майже щотижня. Запитаєте: де? На відкритті пам'ятників і пам'ятних знаків героїчним постатям української історії, на ювілейних вечорах славетних письменників, на щорічних Шевченківських академіях, на багатьох релігійних святах, на освяченні козацьких світлиць у військових частинах, на Днях героїв Берестечка, у Пляшевій, Гурбах, Запоріжжі, Львові, Батурині і на сотнях інших урочистостей.

Зрештою, справа не лише в кількості заходів та їх широчезній всеукраїнській географії. Хто відродив на Рівненщині колядування, до того ж іще за страхотливої імперсько-більшовицької доби? Хор «Просвіта». Хто уголо, публічно виконав першу стрілецьку чи першу повстанську пісню? Він же, хор «Просвіта», від чого воскресили омертвілі, з'яничарені душі, оживали зманкуртовані серця. Так, це був дивовижний патріотичний акт, акт національної звитяги, акт громадянської мужності і також гарту.

У самому ювілейному концерті було виконано десятки глибокозмистовних пісень з репертуару хору. Особливо гучними оплесками, навіть вигуками «браво!» співаки-ювіляри були винагороджені за пісні «Люба матусю», «Із-за лісу сонце сходить», «За Україну, за її волю», «Розвивайся ти, високий дубе», «Марш націоналістів», «Не плакати нам треба», «Гиша за селом» і «Де згода в сімействі». Захоплення саме цими піснями було таке велике, що в непоодиноких моментах зал явно підспівував хором, співав разом з хористами. І це було прекрасно, бо так промовисто єдналися серця, а патріотичне слово й істинно українська мелодія сповняли душі слухачів духовним трепетом. Дай, Боже, такого відлуння у свідомості слухачів кожному українському хоровавому гурту.

А далі від вдячних слухачів були оберемки квітів, подарунки й ширі, задушевні слова вшанування від правління «Просвіти», Конгресу Українських Націоналістів, міськвно, управління культури, обласної адміністрації та інших структур.

Незабутній концерт, достопамятний вечір. Упевнений, що багато хто з присутніх і внакам розповідатиме про цей пречудовий ювілей, яким диригувала мила пані Леся Шевчук-Міськова.

А пізнім вечором співаки разом з хористами поклали вінки до підніжжя пам'ятника Великому Кобзареві, що на майдані Незалежності, й гуртом заспівали «Рече та стогне Дніпр широкий», «Червону калину», «Повівав вітер степовий» та чимало інших.

Ще і ще раз скажу: незабутній вечір, вечір патріотичної наснаги.

Борис СТЕПАНИШИН,
професор Рівненського гуманітарного університету,
почесний голова «Просвіти»

Українець Юрій Космич Глушко, уродженець містечка Нова Басань Козелецького повіту Чернігівської губернії, відсвяткувавши 4 квітня 1901 року своє дев'янадцятиліття, влаштувався машиністом у «Доброфлот» — акціонерну пароплавну компанію, яка здійснювала прямі рейси із Одеси до Владивостока і займалася перевезенням українських переселенців на Далекий Схід. У 1904—1907 роках Глушко працював на шойно збудованій Китайсько-Східній залізниці на території Маньчжурії, по якій з 1901 року також ішов масовий потік українських селян-переселенців на Зелений Клин, на якій працювало багато українців. З 1907 року працює креслярем і техніком на будівництві Владивостоцької фортеці.

Уже в першому десятиріччі нашого століття в Зеленому Клині з'являються перші прояви українського громадського життя: виникають театральні гуртки, а за ними — так звані Українські Громади і клуби. В лютому 1910 року в Никольську-Уссурійському було зроблено спробу зареєструвати статут українського товариства «Просвіта». Юрій Глушко активно працює в українських організаціях: владивостоцькій Громаді, напівлегальному Українському гуртку при місцевому Народному Домі. Як актор і режисер бере участь у театральному житті Владивостока, виступає організатором і активним учасником Шевченківських свят. Після початку Першої світової війни Юрій Глушко відбуває на фронт і повертається до Владивостока лише на початку 1918 року.

За час відсутності Глушка в українському русі на Зеленому Клині багато що змінилося. «Лютнева революція 1917 року стала для українців Російської імперії справжньою національною революцією, — пише сучасний далекохідний історик — українць за походженням В. Чорномаз. — Найпоширенішим типом національних українських організацій на Далекому Сході стали Громади, які об'єднували найширші верстви українського населення незалежно від соціального, класового положення, освіти чи роду занять... У цей же період розгорнулися українізаційні процеси і в армії. Зокрема, у владивостоцькому гарнізоні, де українці складали до двох третин особового складу, протягом літа 1917 року було сформовано 9 українських рот». У червні 1917 року в Никольську-Уссурійському було скликано перший Український далекохідний з'їзд, на якому було представлено понад 20 українських організацій Далекого Сходу. В телеграмі, надісланій до Тимчасового уряду, з'їзд вимагав надати Зеленому Клинові широку національно-територіальну автономію.

У березні 1918 року Юрія Глушка обирають головою Владивостоцької «Просвіти». У квітні того ж року він головує на третьому Українському далекохідному з'їзді, в ході якого було вирішено для координації діяльності місцевих українських організацій створити десять окружних рад, представники яких брали участь у засіданнях загальнодалекохідної Крайової Ради. Виконавчим органом Крайової Ради ставив її Секретаріат. Юрієві Глушко було довірено очолити Владивостоцьку Окруж-

ну Раду. А на четвертому Українському далекохідному з'їзді (червень 1919 року), який в умовах громадянської війни на Далекому Сході по суті репрезентував усе українське населення Зеленого Клину, його обрали головою Українського Секретаріату.

От як незадовго до своєї смерті розповідав Юрій Глушко-Мова Докію Гуменній про свою роботу на цій посаді: «Вдосвіта встаєш, вдягаєш двірничого фартуха, береш мітлу й ідеш замітати вулицю та прибирати будинок і навколо. Приходить восьма година, — вже в повному блиску засідаєш у урядовому кабінеті, на високому посту прем'єра!

був приречений до страти, пізніше заміненій тюремним ув'язненням і засланням на Камчатку.

Через низку причин заслання не відбулося, і Глушко-Мова продовжував утримуватися у владивостоцькій в'язниці. Відтак у зв'язку зі смертю сина він був випущений на похорон і перейшов на нелегальне становище аж до падіння в Зеленому Клині колчаківського режиму.

Вдруге Юрій Глушко-Мова був заарештований 5 листопада 1922 року, через десять днів після зайняття Владивостока більшовиками. «Одразу ж після вводу більшовицьких частин до Влади-

мич Глушко-Мова, голова Секретаріату Далекохідної Української Крайової Ради; Петро Іванович Горовий, голова крайового кооперативу «Чумаки» і Василь Козак, діяч Читинської Ради — були засуджені на кару в'язниці: Горовий — 10 років, Мова і Козак по 3 роки (за іншими даними — на 5 років. — М. С.)! Але не за діяльність українських організацій, а за те, що одержали від отамана Семьонова якісь гроші, що мали служити доказом співпраці з білими...»

Після звільнення з в'язниці Ю. Глушко-Мова працював на будівництві доріг у Забайкаллі та Таджикистані, а десь 1930 року повернувся в Україну, де працював інженером у різних будівельних організаціях.

Яким чином Глушко-Мові вдалося пережити репресії кінця 30-х років — невідомо. Є припущення, що весь цей час він переховувався під чужим іменем. Чергове і, на жаль, останнє свідчення про видатного українця дійшло до нас із окупованого гітлерівцями голодного Києва.

«До Софіївської управи, — згадує Докія Гуменна, — прийшов Глушко-Мова, може, не стільки по допомогу, як просити роботи. Це був дуже високий, ставний і стрункий старий сивий чоловік понад сімдесят років. Не був опущений, а навпаки вражав на тодішньому тлі своєю елегантністю, артистичністю. Виправуваність, чистота, добірна увага до своєї зовнішності й навіть чорний метелик під шиєю. Риси обличчя дуже аристократичні і, на диво, не вдіяла нічого старість із його красою. Імпозантність його, промовистість та свіжість думки й оцінок відразувалися. Знайомившись, він рекомендувався:»

— Глушко-Мова, не Василь Мова, а Глушко-Мова. З дальших розмов відразу відчувалося, що людина ця була в центрі культурного життя до радянського періоду. Згадував він видатних діячів як своїх особистих знайомих. Але після діяльності на Зеленій Україні та дальших подій, про які все ж неохоче згадував, проживав у Києві, здається, не під своїм прізвищем. «Доводилося усе життя ховатися, маскуватися під обивателя, щоб ніхто не догадувався, хто я такий», — пам'ятаю цю його фразу. Пригадую також, казав, що з великим ризиком переховує важливі акти й документи, які вдалось йому зберегти. Але не було кому до цієї справи прихилитися, сам він не дуже кому й довіряв, час був дуже холодний, голодний, було «не до того».

У 1942 році від фізичного та морального виснаження, зламаний багаторічним напівпідпільним життям і тягарями окупаційного режиму, не стільки від старості, як голоду, Юрій Глушко-Мова помер.

Сьогодні, завдяки старанням українців — вихідців і мешканців Зеленого Клину, ім'я Глушка-Мови повертається до нас. Владивостоцьке українського товариство «Просвіта» та Українська національно-культурна автономія м. Владивостока звернулися до українського уряду та громадських організацій з проханням розглянути питання про увічнення в Україні пам'яті видатного українського громадського й культурного діяча на Далекому Сході.

Максим СТЕПАПОВ

УКРАЇНЕЦЬ

Історія життя визначного діяча українського руху на Далекому Сході Юрія Глушка-Мови

ГЛУШКО Юрій, псевдонім Мова (1882—1942), один із організаторів українського культурно-національного і громадського життя на Далекому Сході, голова Секретаріату Української Далекохідної Крайової Ради 1917—20 рр., за фахом техник. Був засуджений більшовиками 1924; пізніше перейшов на Україну, помер у Києві.

Енциклопедія Українознавства

Приходить час візитів до різних посольств, — удягаєш фрак, циліндр, рукавички, сідаєш у екіпаж і їдеш до японського посольства. Отак доводилося одночасно бути й двірником, і прем'єром, і послом!». На посаді керівника Українського Секретаріату Юрій Глушко перебував аж до свого арешту більшовиками в листопаді 1922 року.

На четвертому надзвичайному Українському далекохідному з'їзді, який проходив у Владивостоці в жовтні 1918 року, було вироблено проект Конституції українства Далекого Сходу, ухвалено постанову про організацію українського далекохідного війська. Конституцію було затверджено на сесії Крайової Ради у травні 1919 року. Українство Зеленого Клину прагнуло займати нейтральну позицію щодо російських політичних і військових сил, які протистояли одне одному під час громадянської війни. Проте позиція українців не знайшла відповідного розуміння. У червні 1919 року Ю. Глушко-Мова був заарештований колчаківською владою за формування українських військових підрозділів. У вересні того ж року один із керівників колчаківської контррозвідки писав, що «Ю. К. Глушко-Мова... глибоко і фанатично предан ідеї самостійності України, а потому ясно, що, будучи звільнений из-под стражи і оставлен на свободі в Приамурском крае, он немедленно возобновит здесь свою противоправительственную деятельность в украинском направлении, поддерживаемый имеющимися у него связями и знакомствами, а также пользуясь всем тем престижем, который он нискал себе среди местного украинского населения, как председатель Краевой Рады». За фіктивним звинуваченням у пробільшовицькій діяльності Юрій Глушко-Мова

востока, — пише далекохідний історик українського походження О. Мамай, — ГПУ розпочало арешти місцевих політиків. Першими були заарештовані лідери Далекохідної Ради і місцевих українських організацій, а не білі офіцери й російські чиновники. Але завдяки широкій популярності лідерів українського руху в Зеленому Клині більшовики побоюлися їх розстріляти, як вони це робили з партизанами, що не збиралися складати зброї. Над ними було вирішено провести показовий суд у Читі, де радянська влада вже значно укріпилася».

Суд відбувся в січні 1924 року. Зал цілком заповнили читинські українці, і радянським суддям не вдалося винести підсудним смертний вирок. «Фактичний матеріал, який мав бути доказом гріховності українських організацій супроти радянської влади, був дуже слабкий і акт оскарження, щось понад 40 сторінок друку, зраджував повну неграмотність його авторів у справі української історії, історії переселення, фактів і шляхів, якими проходила організація українців після революції, — згадує один із тодішніх підсудних В. Кийович... — Під час процесу наша оборона і ми самі загнали (прокурора Стрижевського. — М. С.) своїми зізнаннями на ковзкі місця, доказали йому повний абсурд оскарження так, що він під час розправи зімлів і кінець суда (три дні) пройшов без оборони і без прокурора. Все ж таки головним моментом оскарження залишився сепаратизм і самостійність, аж поки спільними стараннями Голови Секретаріату Крайової Ради Юрія Глушка-Мови і моїми і цей момент був розбитий... Та суд судом, а Г. П. У. зробило своє. О 12-й годині ночі 13-го січня 1924 року суд виніс вирок, яким Юрій Кось-

Голові Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Т. Шевченка, народному депутату України П. М. Мовчану

Владивостоцьке українське товариство «Просвіта» та Українська національно-культурна автономія м. Владивостока просять розглянути питання про увічнення в Україні пам'яті видатного українського громадського й культурного діяча на Далекому Сході, який багато зробив для відродження українства на Зеленому Клині, голови Українського Далекохідного Секретаріату, що діяв у Владивостоці в 1918—1922 роках, Юрія Кузьмича Глушка-Мови, який помер у м. Києві, де і похований на Лук'янському цвинтарі.

Вшанування пам'яті славної сина українського народу могло б полягати в спорудженні на його могилі відповідного мистецького надгробку та прийнятті поховання під охорону держави, відкритті меморіальної дошки на будинку, де він провів останні роки життя, а також у перейменуванні однієї з вулиць м. Києва на честь Ю. К. Глушка-Мови. Адже ще й досі деякі вулиці міста носять назви, які є спадщиною злочинного тоталітарного режиму і ганьбою для столиці незалежної Української держави.

Увічнення таким чином пам'яті Ю. К. Глушка-Мови стало б символом єднання українців Зеленого Клину та материнської землі — України і даниною світлій пам'яті всіх українських патріотів, що працювали на славу України, опинившись за тисячі кілометрів від неї. Подібна акція нагадувала б громадянам України про мільйони їхніх співвітчизників, розкиданих величезними просторами колишньої імперії, та стала б наочним свідченням для останніх, що Україна про них пам'ятає.

О. БОНДАРЕНКО,

голова Владивостоцького українського товариства «Просвіта»

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРОВІ УКРАЇНИ
В. Пустовойтенку

9.12.99 № 01-619

Вельмишановний Валерію Павловичу!

Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Т. Шевченка підтримує пропозицію Владивостоцького товариства «Просвіта» та української національно-культурної автономії м. Владивостока РФ щодо увічнення пам'яті видатного українського громадського й культурного діяча на Далекому Сході, який багато зробив для відродження українства на Зеленому Клині, голови Українського Далекохідного Секретаріату, що діяв у Владивостоці у 1918—1922 роках — Юрія Кузьмича ГЛУШКА-МОВИ, який останні роки життя жив у Києві, помер восени 1942 р. і похований на Лук'янському цвинтарі. Вважаємо за доцільне на місці поховання поставити пам'ятний знак і назвати його іменем одну з вулиць, де він проживав.

Просимо дати доручення Міністерству культури України та Київській міській держадміністрації допомогти у вирішенні цього питання.

З повагою
Голова Товариства,
народний депутат України

Павло МОВЧАН

НАЦІОНАЛЬНА ДУХОВНІСТЬ — СИЛА ДЕРЖАВИ

— Ваше бачення ролі національно-духовної спадщини для кожного народу і всього людства?

— Високе почуття духовності і потреба у творчості властиве лише людині, і воно відрізняє її від будь-якої іншої живої істоти. Духовність є національно-історичною категорією, втіленою в пам'ятки історії та культури. Вони містять у собі аромат давно минулої старовини, пізнання її, а також естетизм, відчуття краси, творчість наших дідів-прадідів. Нашу причетність до свого древнього українського роду — це і викликає почуття гордості за свій народ, любов до нього, до своєї рідної землі, своєї мови, звичаїв, традицій. Тобто того, що зветься благородним словом — ПАТ-РІОТИЗМ. Це синівське почуття національної єдності зростає в нас відданість Батьківщині.

Саме це і становить нездоланну силу нашого роду, народу, нації, держави. Силу, спроможну змагатися за свою Батьківщину, наш народ. А за потребою, захищати їх до самопожертвності. І той народ є тим більш визнаний у світі, на землі якого більше збереглося національно-духовної спадщини, тобто пам'яток історії та культури. Особливо ж МАТЕРІАЛІЗОВАНИХ. Серед них пам'яток: архітектури і містобудування, монументального живопису і скульптури, археології, охоронного ландшафту тощо. А вони гинуть безповоротно і непоправно.

Національна свідомість і цивілізованість народу визначається також тим, як він дбає про свою національно-духовну спадщину. А світова спільнота тепер пильнує вже і пам'ятки будь-якого народу. Особливо ж духовну спадщину тих країн, які зазнали втрат від воєн чи геноциду, тобто свідомого нищення їхніх національних пам'яток. А саме серед таких страждених країн здавна є і Україна. Тому нашим громадянським обов'язком є всіляко дбати про охорону і збереження нашої національно-духовної спадщини, її широкою популяризації серед народу України та за її межами.

— Як Ви вважаєте, яка доля духовної спадщини України, зокрема епохи Київської України-Руси?

— Наш народ належить до середземноморської родини, а отже, — античної культури.

Наша Трипільська культура сягає шеститисячоліття, тобто до часів ранніх фараонів Єгипту і Вавилону. Та, на жаль, у силу історичних обставин, вона мало досліджена і ми не знаємо або не досить знаємо її. Це тому, що дослідженню українського минулого наперевони були влада як російської імперії, так і тоталітарного режиму з 1917 року.

А саме нашому народові випала надтяжка доля споконвічного покордоння між осідлою Європою та тією частиною Азії, що була ординсько-кочовою. Тому наш народ змушений був стати воїном-покордонником, а Україна-Русь — богатырською заставою Західної Європи, захисником її народів і культур. А натомість протягом багатьох століть численні і безперервні різноплеменні ординські навали завдавали Україні непоправних втрат. На нашій землі лишалися руїни та згарища. Масово гинули витвори культури наших пращурів.

До того ж, дивовідні архітектурні споруди — пам'ятки нашого народу — були

Готуючи до друку це число «СП», редакція газети звернулася до свого шанованого автора, Олесе Панасовича Силина — патріарха української інтелігенції, ветерана воєн, заслуженого архітектора України, заслуженого діяча культури України, головного експерта Всеукраїнського фонду по відтворенню пам'яток імені Олесе Гончара. Пропонуємо Вашій увазі інтерв'ю, проведене кореспондентом «Слова Просвіти».

дуже вразливі. Вони зводилися з не тривкого матеріалу — дерева, який був тут місцевим матеріалом. Отже, навіть за історично сприятливих умов могли б зберегтися лише муровані споруди, переважно храми. Однак вони були поодинокі та й ті значною мірою зазнали ворожої руйнації. Проте чимало з них усе ж уціліло від ординських навал навіть з часів Київської Русі. Їх злочинно доконали інші вороги. Пізніше так звані «цивілізовані». Ними вже стали і радянські «ординці».

— Яким було ставлення до української національної спадщини за кілька століть царського, а згодом — імперського панування Росії?

— Наш народ — творець і працелюб. Він творив навіть за незбагнених умов безконечних лихоліть. Однак масово гинули наші по-справжньому унікальні пам'ятки історії та культури і в наступні віки. І навіть більш масово, як за віки ординських кочовиків. Але тепер уже свідомо-злочинних акцій наших агресивних сусідніх держав і шонайбільш — від російсько-імперського шовінізму, так званого «єдинокровного» та «єдиновірного брата». Все українське протягом століть було принижено і навіть заборононо. Притім цинічно відверто, під облудним гаслом, що нічого українського «не було, нет і не может быть». І все це на високодержавному рівні офіційними циркулярами та актами. Заборонені були в архітектурі навіть національні форми і стилі. Зокрема славетне своєю ошатністю українське бароко. Натомість адміністративно-силовими засобами запроваджувався як неодмінний, казенний, ампір, так званий «руський класицизм», а пізніше — псевдо-візантійський стиль «алья-рюс». Хоч зрозуміло, що архітектурні форми кожного народу створюються не наказами, а об'єктивними природними чинниками.

Всі ці акції чинилися за вказівками правлячої імперії Сенату, а в храмах — з благословення «святійшого» Синоду царської Росії. А в церквах України, з його наказу, обдирали шонайцінніший стародавній живопис з образами світського побуту і особливо образами патронажних благодійників храмів — гетьманів і козацьких старшин. Обдирали живопис навіть Успенського собору Києво-Печерської лаври і натомість їх підмайстер живопису — Верещагін (не баталіст!) помістив свої канонізовані Синодом примітивно-бібліїні «мальовила».

А на тривалій час будівництва на фінських болотах нової столиці російської імперії Санкт-Петербурга були заборонені в Україні муровані споруди взагалі. Отже, про творення шедеврів-пам'яток нашого зодчества не було й мови. Навіть у храмовому будівництві. Так і під час воєн, які російська імперія вела безперервно століттями. Адже їй були потрібні кошти з України на колоніально-завойовницькі авантюри імперії. Тому і не відтворювалися втрачені пам'ятки української архітектури та монументального живопису і не реставрувалися зумисно пошкоджені. Такі акції на тривалій час зупинили поступ національного українського зодчества. Що ж до скульптурного мистецтва, яке збереглося в українських храмах ще з часів язичецьких віків, то воно було піддано царатом анафемі і заборононо ніби «ересь», як і українська мова, якою раніше вели в нас церковні відправи.

Назване нами є лише децима численних заборон усього того, що було пов'язане з українськими звичаями і мистецтвом, які відбивали нашу історію і культуру. Тобто те, що становить нашу національно-духовну спадщину.

Все це згубно і надовго позначилося на ній і зокрема на храмовому мистецтві. І якщо воно в Україні віками було вповнено людяно-світським, то під тиском тягара російсько-імперського Синоду воно було викорінене і стало заскоружено-канонічним і аскетично нелюдним.

— А які зміни відбулися щодо української національної спадщини після 1917 року?

— Так відбулися і навіть докорінні. Проте тяжкозгубні. Наймонументальніші споруди-пам'ятки зазнали ще більш масової руйнації. Їх перетворювали навіть у своєрідні «кар'єри», з яких добували цеглу і древню плінфу для «новобудов соціалізму». Та найтяжчих утрат зазнали храми, їх нищили тисячами, разом з чудовим монументальним живописом, художнім різьбленням і карбуванням. Хоч їх, принаймні, можна було використати для сучасних світських потреб. То було дике бездумство, а вірніше — замислений злочин. Нищили й інші національні святині. Так, навіть у Києві було знесено кілька будинків, де жив і творив Тарас Шевченко. Серед них і ті, що були на Хрещатику. Гинули і численні споруди та стародавні ансамблі світового значення. Отак і в столиці України. Серед них: Михайлівський Золотоверхий монастир, Успенський собор Києво-Печерської лаври, Микільський військовий, зведений коштом гетьмана Івана Мазепи, храм Пирогошої Богоматері XII ст., Богоявленський собор Києво-Могилянської академії, ансамбль Межигірсько-Спаського монастиря запоріжців, Георгіївський та Ірининський храми і багато іншого. Чимало з них і споруди-пам'ятки епохи Київської Русі. А на місцях знесених древніх споруд-пам'яток зводили безликі будинки. Отак зависла загроза і над залишками Михайлівського Золотоверхого собору.

На місці зріваної унікальної пам'ятки початку XII ст. запланували спорудити величезний корпус Центрального комітету Комуністичної партії України, через що і знесли 1936 року цей собор, пам'ятку світового значення. Та не встигли. А наприкінці 1970-х років тут вирішили збудувати грандіозний музей Леніна. З цією метою було проведено навіть поширений конкурс і журі затвердило найзгубніший з цих проєктів.

Такі злочини були осмислено цілеспрямованими на шонайцінніші національні пам'ятки України та їх ансамблі. А як згубно це позначилося на нашій духовній спадщині в цілому! І, зрозуміло, що таке лиходійство спотворювало історично сформований віками образ наших древніх поселень, їх мальовничий і неповторний силует. Адже пам'ятками є не лише окремі споруди, але і їх ансамблі, комплекси: квартали, вулиці, майдани і навіть райони міст. Проте й вони, як і їх планувальні структури, зазнали непоправних втрат. У цьому показовим є зокрема стародавній центр міста Кам'янець-Подільського, майже цілком знесеного. Так само це позначилося і на неповторному силуеті Києва, де уподовж правобережних круч звищувався красені-храми відлітописні Видуличів аж до козацького Межигір'я та древнього Вишгорода. І нищилося це під офіційним фарисейським гаслом: «Активно вторгаться в поповски-купеческий образ Києва» або «реконструкція»... В такий же спосіб спотворювався першопочаток Києва, його літописний Поділ.

Навіть у документах уже 1970—1980-х років він визначався як: «родимое пятно капитализма» або «гнездо феодализма». Його стародавню забудову зносили **кварталами** всуціль, не оминаючи й

споруди-пам'ятки. А на їх місці зводили будинки в чужорідних для Києво-Подолу «стилях». Отак з'явилися там так звані «квартали Розенберга», найменовані іменем їх автора. І нам, науковій громадськості Києва, довелось докласти великих зусиль, щоб припинити цілковите руйнування древнього Києво-Подолу. Згубними для історичної забудови Києва були і генеральні плани так званої його «реконструкції та розбудови», які були опротестовані нами, науковою громадськістю Києва. Хоч уже до цього згубність таких генпланів встигла позначитися на образі нашого древнього міста. Отак навіть після затвердження міською радою Києва рішення за № 920 від 15.VII.1977 року щодо охоронного історико-архітектурного зонування Києва. А воно передбачало диференційовані охоронні і заповідні зони забудови та зони охоронного ландшафту. Але це рішення першою почала порушувати сама Київська міська рада та її Головне архітектурне управління, очолюване тогочасними головними архітекторами столиці.

У 1970-х роках, попри визначальні засади генерального плану, було оголошено всесоюзний конкурс на «реконструкцію» історичної частини Києва — Липок, розташованих у живописному Печерському районі Києва. В конкурсі брали участь проєктні інститути Москви і Ленінграда, за розробками яких тут мали всуціль знести близько 800 тисяч квадратних метрів надкапітальної історично сформованої ансамблевої забудови цієї найпрестижнішої частини столиці України. Метою ж цих проєктів було створення тут велетенського урядово-адміністративного осередку. При тім, що на Лівобережній частині Києва була вільна від забудови територія і на ній ніяких адміністративних установ. То був злочинний задум нищення образу Києва та ще й за величезних витрат на це.

Знаючи втрат і останні два щасливо після війни вцілілі квартали довоєнного Хрещатику, поміж бульваром Тараса Шевченка і вулицею Богдана Хмельницького та майданами Незалежності і Європейським. Притім, що обидва були взяті під охорону держави. А втім і дотепер над останнім уцілілим кварталом старого Хрещатику зависає цілком реальна загроза знесення і забудова його черговими «шедеврами» типу витвору всюдисущого Яна Віга. Як він намагався це вчинити ще в 1983—1984 роках. Хоч Київ уже понадміру «збагатився» такими «дарами», як колишній музей Леніна під «захованою» ним славетною Володимирською гіркою. А ще велетенською, незграбною і гнітючо важкою так званою «аркою дружби російського і українського народів», що візуально зловісно зависла над обрієм Хрещатики.

А недоступний для відвідання монумент на «транзитному» майдані Перемоги, сформованому чомусь спорудами виключно комерційного призначення. Цей перелік отаких недолугих споруд столиці завеликий. Проте ще одне з тих «див» не можна оминати увагою. Це велетенський монумент «Матері Родины», зведений на історичній Чайкинній кручі. Він особливо відзначається купецьким несмаком і своєю амбіційно-тенденційною масштабністю. Мета ж цього «виготову» не стільки звеличити Перемогу, скільки такою гіпертрофованою височиною перевершити навіть велику дзвіницю Києво-Печерської лаври. Це відверта ідеологічно-демонстративна диверсія, вчинена в такий езультський спосіб. Та найбільш згубномасовими для нашої національно-духовної спадщини стали дві планові радянські кампанії свідомого нищення пам'яток історії та культури України. Так, на межі 1950-х і 1960-х років спеціальною постановою тогочасного уряду була проведена «ревізія» навіть тієї вкрай обмеженої кількості пам'яток, що до цього перебували під охороною держави. Хай вона була і умовною, оскільки відповідного догляду не було, бо радянська влада про пам'ятки української старовини не дбала. А після виконання цього указу вилу-

чені з охорони пам'ятки стали поза законом і гинули масово. Хоч вилучали з охорони і цілком унікальні національні пам'ятки, що становили загальнолюдську цінність. Чинився такий злочин під фарисейським гаслом «З метою подальшого покращення охорони пам'яток». І науковців-знавців до цього не залучали. Це була демонстрація зневаги до народу та його національних святинь, передусім — храмів. Так і без того з обкраденого обліку пам'яток, по-злочинськи тихцем, зникла понад половину їх, притім найцінніших.

Наслідком низки отаких «кампаній» Україна, яка не поступається Польщі своєю стародавньою культурою, має під ненадійною охороною держави пам'яток у десятки разів менше. І це є неспростовним свідченням ставлення тогочасного режиму до національних цінностей України.

Другою нищівною, до того ж, довготривалою, була й урядова «кампанія» під не менш сзутьською назвою «Реконструкція стародавніх міст і поселень». Розпочалася вона в 1970-х роках і тривала понад три радянські п'ятирічки. І ця «кампанія» нищівно торкалася вже не окремих споруд-пам'яток, а цілих містобудівних елементів — масивів стародавньої забудови з їх численними пам'ятками та й самих древніх поселень у цілому. Притім також історично сформованої за віки планувальної структури цих міст та функціональної їх диференціації. Після цього неповторні образи древніх поселень втратили притаманну лише їм індивідуальність. А притім, з метою самоствердження, не згаючи часу і своїх службових можливостей кон'юнктури архітектури — вихованці радянської школи. Вони навипередки тулили свої бездарно-безликі, але великогабаритні споруди по всіх узвишсях, злочинно перетворюючи улавлені мальовничістю рельєф, зокрема Києва, у «п'єдестали» своїх споруд-монстрів. А історично сформовану видатними зодчими і гармонійно узгоджену стару забудову деформували, розколюючи її своїми одноликими спорудами-«коробками», без будь-яких архітектурних форм, не кажучи вже про їх національні особливості.

— А ще, хоч зовсім коротко, про пам'ятки археології.

Вони в нас і дотепер не мають певного визначення. Ними вважається те, що є нижче денної поверхні землі. А отже, і підземні споруди, яких досить багато і вони також є пам'ятками зодчества, інженерного та фортифікаційного мистецтва. Дещо подібне і стосовно скіфських могил, званих у нас «козацькими». Серед них і велетенські «царсько-скіфські». Це степові пам'ятки «земляної» архітектури, які прикрашали колишні безмежні степи Півдня України. Їх кількість вимірювалася тисячами. І от їх не стало. Шукаючи «скіфське» золото, яке тепер чомусь перебуває в Москві та Петербурзі, археологи з Росії розривали ці могили і лишали їх на поталу. А потім землю з них, як з кар'єру, вивозили для ремонту шляхів. А невисокі могили-пам'ятки просто розорювали, розширюючи отак посівну площу. А ці могили-пам'ятки були цінностями всього світу...

— Чим можна пояснити таке ставлення до національної спадщини України вже після 1917 року?

Охорона пам'яток історії та культури є справою всенародною і національним обов'язком. Однак передовсім це є одним з першорядних обов'язків держави, бо якщо не стане національно-духовної спадщини і виховання на ній покоління будь-якого народу, то не стане самої нації. Вона геть зникне, а від втрати навіть одного різновиду культури збідніє все людство, бо кожен народ є творцем неповторних витворів. Без цього він стане споживачем, утриманцем чийось. А та система насправді була також насильницьким режимом російського шовінізму. Він був нетерпимим не те що б до розвитку, а навіть до найменшого виявлення нашої національної культури, звичаїв, мови. Таке звалось «націоналізмом», та ще й «буржуазним». Все нівелювалося під так звану «велику культуру» «великого русского народа», нашого «старшого брата». Особливо жорстоко, вороже ставився тогочасний режим до древньої і

великої культури та героїчної історії України, до її національно-духовної спадщини. Так само і до митців, які, на основі традицій нашого народу, намагалися творчо-плідно працювати в пошуку нових національних форм і напрямків в архітектурі і в образотворчому мистецтві. За це вони зазнали жорстоких репресій і вигнань з України, а багато з них сплатили за це життям. Серед них Микола Макаренко, геніальний митець професор Михайло Бойчук, його талановита дружина Софія Бойчук-Налепинська, а з ними справжня плеяда високообдарованих їхніх учнів: Василь Седляр, Іван Падалка. Оксані ж Павленко довелося утікати з України. А яких гонінь зазнали великі митці брати Кричевські — Василь і Федір. Відомому ж художнику-декоратору Анатолію Петрицькому, як і архітекторам національного спрямування Дмитрові Дяченку, Вікторові Троценку, Миколі Холостенку, Петрові Юрченку та іншим творцям довелося «переорієнтуватися» на радянський так званий соцреалізм... Така ж доля випала і діячам української народної творчості, що відома всьому світові як позначена високим естетизмом і досконалістю.

Тогочасна система не створила і законодавства та відповідного міністерства, які б стояли на сторожі збереження національної духовної спадщини України. Вона була б ще тяжчою і Україна зазнала б ще більше втрат пам'яток, якби не колишня цілеспрямована і наполегливо-послідовна діяльність Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Стверджую це, бо є одним із засновників його в середині 1960-х років і членів його Правління та наукової Ради і протягом багатьох років працював там на громадських засадах. Товариство охоплювало тоді близько 18 мільйонів індивідуальних і тисячі колективних членів. Його науковців, фахівців і громадських діячів очолював академік Петро Тронько. І за ті майже 20 років Товариством була виконана величезна робота не тільки по збереженню пам'яток, а й по обліку та додатковому залученню під державну охорону численних пам'яток та їх комплексів і навіть 39 історичних міст України з особливим статусом їх охорони. Нами першими тоді було розроблено і здійснено диференційоване, на науковій основі, зонування стародавньої забудови. Воно стало підґрунтям для розробки генеральних планів та проектів детального планування історичних міст і поселень. Цей метод був поширений на весь Радянський Союз.

Без рішень наукового рад Товариства і відповідних візувань, в охоронних зонах тоді було заборонено проведення нового будівництва або реконструкцію існуючої забудови. Чимало визначних пам'яток було реставровано або піддано консервувачим заходам коштами Товариства. Так само, як і проведені наукові дослідження.

Протягом кількох років Товариством тоді був створений Музей-заповідник народної архітектури і побуту на околиці Києва, в літописному Пирогові. В

ньому розміщено сотні автентичних споруд: церков, хат, вітряних млинів тощо. І розміщено фрагментарно, згідно з тим оточенням, звідки вони перевезені: Поділля, Волинь, Полісся, Слобожанщина, Подніпров'я, Таврія... Серед цих споруд-пам'яток є по-справжньому унікальні. В ті минулі роки Товариство становило велику родину вчених і громадських діячів, об'єднаних любов'ю до свого народу і глибокою повагою до його творчості.

— В якому стані перебуває справа охорони пам'яток історії та культури в Україні тепер?

Прикро засвідчити це, але пам'ятки в дуже тяжкому і навіть критичному стані, попри те, що Україна тепер незалежна і ми маємо у себе порядкувати самі. У цьому невідповідному стані пам'яток нашої історії та культури реально присутні як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. Це знекровлення радянсько-колоніальним режимом економіки України. Зanedбання її народного господарства, яке життєво потребує свого упорядкування. А отже, величезних і термінових фінансових асигнувань. Цим обумовлене саме існування України як самостійної держави. Загрозна міжнародна і, зокрема, міжсхідська ситуація, що ускладнює наше державне самоутвердження і що також потребує великих витрат. З усім цим і пов'язано те, що зрушень з охороною національно-духовної спадщини немає. А оскільки з'явилася ще не досконала комерціалізація народного господарства, то й до пам'яток історії та культури немає інтересу. Тому їх охорона тільки послабла. Так, навіть у столиці України — Києві, в його історичній та заповідній зонах, зносяться цінні будинки. Серед них і ті, що перебувають під охороною держави. А на місці зруйнованих зводяться офіси. При тім, чиниться це тепер за участю головного архітектора Києва Сергія Бабушкіна. Зайшлого господина, цілком чужорідного до нашого древнього міста. Цьому сприяє і державна адміністрація Києва. Остеронь чомусь перебувають державний Комітет будівництва, архітектури та житлової політики України і Міністерство культури та мистецтва України, на яких покладено відповідальність за охорону пам'яток історії та культури. В безпорадному стані перебуває тепер і Українське товариство охорони пам'яток історії та культури. Колишній вплив цього громадського органу практично втрачено.

— До позитивного ж треба віднести створення, згідно з Указом Президента України від 9 грудня 1995 року, постійно діючої Комісії по відтворенню втрачених визначних пам'яток історії та культури при Президенті України та науково-методичної Ради при ній. Створені вони за ініціативою відомого письменника Олеса Гончара, академіка Петра Тронька та науковця з архітектури Олеса Силина. А також створення Всеукраїнського фонду імені Олеса Гончара для сприяння коштами добродійних внесків на потреби по відтворенню пам'яток.

Михайлівський собор

— Діяльність цієї Комісії та наукової Ради відчутно, і навіть визначально, впливає на виконання Указу Президента, зокрема на відтворення Михайлівського Золотоверхого собору в Києві та Успенського собору Києво-Печерської лаври, визначених Указом Президента України як першорядні за строком їх відтворення. Що ж до довготривалої Програми по відтворенні інших цінних пам'яток України, згідно з цим Указом, і затвердженої Урядом, то ця Програма невинправдано вкрай обмежена кількістю пам'яток, що підлягають відтворенню протягом багатьох років, та цінністю деяких пам'яток, внесених до цієї Програми.

А ще треба відзначити таке вищою мірою важливе. Йдеться про ставлення службово-адміністративних осіб до особливо відповідальної державної пам'яткоохоронної справи і відповідальності в додержанні вимог Президента від 12. 11. 1998 року стосовно виконання рішень Комісії при Президенті та її наукової Ради. А такі порушення практично стали «нормою» в діяльності Київської держадміністрації. Передусім Управління по охороні пам'яток Києва в особі його начальника Руслана Кухаренка, що викликало потребу неодноразового втручання Комісії та її наукової Ради. Зокрема щодо храму — пам'ятки XII століття — Богородиці Пирогошої на Києво-Подолі, по Михайлівському Золотоверхому монастирю та Успенському собору Києво-Печерської лаври. А щодо храму Пирогошої, то Комісії та Раді при ній довелося перебрати на себе весь комплекс проблем, пов'язаних з його відтворенням, починаючи з розробки концепції, а згодом і самого проекту. А до того ж, варте осуду як антинаукове, так і антидержавне ставлення названого Управління, а також акціонерного Товариства «Укрресттаврація», інституту «Київпроект» та інституту «Укрпроектресттаврація». До антинаукових і протиправочинних акцій по відтворенню храмів Богородиці Пирогошої, Михайлівського Золотоверхого і Успенського Києво-Печерського монастиря причетний також Інститут археології Національної академії наук України.

Всі названі організації, натомість збереження історичних підмурків цих зруйнованих пам'яток, що були під охороною держави як пам'ятки археології та архітектури, вони ними практично знищені, хоч і були достатньо спроможними для їх використання під час відтворення цих храмів. І це при тім, що застосування кількох сотень залізобетонних паль було відхилено науковцями доказово і невідпороно. Та переважила адміністративна сила і заробітчачство на святій справі. Для них визначальним є не науково обґрунтовані рішення на основі комплексних досліджень, на яких наполягають науковці Комісії Президента та її наукової Ради, а заробітчачство. Тобто як більше стягти з держави коштів і дати побільше підробити своїм працівникам. Тому керівництво цих установ обирає такі так звані «варіанти» проектів, які пов'язані з максимальною трудомісткістю і капіталомісткістю. А отже, вдаються до злочинного здирства з держави. Таке підлягає покаранню. Збагачення на святій справі є непростим гріхопадінням. До благородної справи повинні бути прикладені тільки чисті руки, високий професіоналізм та відчуття зовнішньої відповідальності перед своїм народом та світовим загалом. Адже духовно-національна спадщина кожної нації є водночас і міжнародною, бо становить частку загальнолюдських надбань. І Україна, як член ЮНЕСКО Організації об'єднаних націй, згідно з його Статутом, є відповідальною за гарантійний стан національної спадщини нашого народу. Тому авантурні заходи суперечать як Указу Президента, так і Статуту ЮНЕСКО. Та й непростим нам було б перед нашими героїчними і мудрими праїдами-творцями, і самою Матір'ю Україною-Руссю, якби її народ через лиходіїв втратив свою духовну спадщину. А разом з нею і спадковане нами історичне горде право лишатися в родині середземноморської античної культури, до якої Україна-Русь належить споконвіку.

Це залежить від нас з вами, громадяни відновленої тепер держави!

РОЗДУМИ З НАТУРИ, АБО ЯКІ ЦІННОСТІ ПОНЕСЕМО З СОБОЮ В 2000 -й РІК...

I. ДОРОГУ ТІЛУ!

Протягом останнього десятиріччя в нашому житті *об'явилися*, а тепер уже стали буденно *присутніми, повсякденними* володарі і носії не знаної раніше професії — **тілоохоронці**. Охороняються тіла президентів і начальників, бізнесменів і порнозірок, комерсантів і депутатів, поп-естрадників і маклерів, — словом усі ті *тіла*, в кишенях яких є чим платити за охорону даного фізичного тіла... Чим значніше тіло (хоч на вигляд воно може бути зовсім нікчемним, нікудишнім, попсованим великим животом або кривими ногами, сяючою лисиною чи понурим кривим носом), тим більша плата за його охорону. Кажуть очевидці, що одне тіло, вирушаючи до Верховної Ради, де воно займає досить помітне крісло, виставляє кордони на шляху «ліфт—під'їзд—машина» з семи добре тренованих охоронців. Чому саме з семи?... Хто його знає... Можливо, це тіло розуміє приказку «Сім раз відмір...» саме так, з семикратною мірою застороги. Чи, навпаки, не розуміє приказки «У семи няньок...» і довіряє саме сімом нянькам. Чи вважає себе мешканцем сьомого неба, і по грішній землі зволить ступати тільки під сімома парами найнятих очей. Або, що вірогідніше, його прибутки давно вже вимірюються семикратними до суми місячної пенсії всіх українських пенсіонерів цифрами, і йому приємно відчувати себе таким собі — бонзовським, мандаринським, падишахським чи ким воно там ще себе уявляє — коштовним тілом...

Вочевидь, ми скоро почуємо про нову одиницю вимірювання соціального становища (суспільної значущості?) — один тілоохоронець, два, три... аж до десятикратних їх помножень. В одній автономній республіці (а їх у нас, дяка Богу, лише одна) колишній великий начальник їздив і пересувався з кількома автоматниками, що не завадило йому зникнути безслідно і понині перебувати в розшуку. Отож, кількість тілоохоронців, помножена на їх озброєння, прямо пропорційна швидкості пересування грішного тіла кримінальними стежками, шляхами і магістралями...

Як відомо, кожній людині дається батьками і природою лише одне тіло. Воно росте, розвивається, міцніє, радує свого володаря маленькими і великими радіощами і, на жаль, — зношується, старіє, сприяється в своїх болячках і слабкостях... Оберегти тіло може тільки душа, яку, як теж відомо, стереже сам Бог і янголи-хоронителі. Чиста, добра душа дбає про чистоту і міць тіла, душа захланна перетворює тіло на руїну, звалище або (згадаймо «лайливця високого класу» з «Трьох товаришів» Ремарка) «в бродяче кладовище біфштексів». Душа ж, що спідлилася, прокралася, занурилася в болото гріхів, уже не душа, а тинь гріха. То й вмістилище її — лише фантом, привид істоти. Кого ж охороняти, чий шлях забезпечувати? І головне — від кого? Душоносці ніколи не стають душегубцями. Тіла-фантоми саме тому так дбають про свою охорону, що, сповнені агресії і злих намірів проти фантомів-конкурентів: між ними точиться війна видима і невидима, і кількість тілоохоронців — ніщо інше, як демонстрація бойових арсеналів... А для конспірації тілоохоронці вдають, що охороняють цих фантомів від нас з Вами...

Що ж, можливо, й серед нас, серед тих, у кого одна душа й одне тіло, знайдуться бажаючі кинутись і задушити в обіймах якоесь тілоносне з'явище,

але таких мало. Бо ми люди кінця двадцятого століття, за нами — двадцять віків цивілізації, яка навчас: «Не вбий, не кради, не пожадай...» Ми навчилися бути терплячими, ми швидко до всього звикаємо, — від оголених зарплат до оголеної натури, ми вже звикли й до них, що простують швидко й не озираючись до своїх «мерседесів», своїх офісів, своїх крісел, своєї, підпертої грошима значущості, зневажаючи тих, у кого «нічого нема за душею», тобто нема товстих гаманців. Гроші, у розумінні об'єктів тілоохорони, — більше, ніж розум, талант, совість, досвід, прожиті в чистоті і сумлінні роки. І що тут скажеш? Відступися і пожалій: **іде тіло** з тілоохоронцями. Душі уже нема...

II. «ШПАНА НА ХУТОРІ» — АТАС!

Знічев'я перемикаючи київські телеканали, ви маєте шанс почути і побачити його — київського композитора, для якого це визначення звучить як образа: мислить себе творцем не лише для українських широт. І справді, пісні Геннадія Татарченка в колишньому Союзі звучали і в інших республіках. Можливо, саме це й дає йому підстави називати зірок української естради, за його ж такі визначенням, «шпаною на хуторі». До ознак цього хутора, на переконання композитора, належать, звичайно ж, тексти українською мовою і, що й мені здається небезпідставним твердженням, творча вторинність. Над останнім і помірковано, оскільки останнє впливає з першого. А для цього зробимо екскурс довжиною в десять літ, огляньмося назад, у переддень українського Референдуму. Серед ознак того часу для мене особисто залишиться й пісня О. Осадчого на вірші В. Шовкошитного, душевно виконана Віталієм Білоножком... Пам'ятаєте отой рефрен, який примушував переводити подих: «Боже, якщо ти є, серце візьми мого: Дай Україні, дай, Дай Україні волю!». Звучала ця пісня, і здається, що там, за тим омріяним Божим Даром, відкривається інший небокрай — для всіх нас, у тому числі й для Віталія Білоножка, для всіх українських співаків, адже це були б інші — і якістю, і духовністю співу — співаки незалежної України. Там, на просторах минулих десяти літ, справді відлунюють знакові, значущі пісні: я назву виконавців, а ви пригадайте «Україну» Тараса Петриненка і «Україночку» Оксани Білозір, почувте знову «Родину» Назарія Яремчука, «На Україну повернись» Іво Бобула, цілий цикл пісень на вірші Вадима Крищенко з голосу різних виконавців, згадайте ранніх Ірину Білик, Олександра Пономарьова, словом — згадайте! Безперечно, що одна пісня репертуару не визначає, як і те, що неможливо уявити сольний концерт співака, всуціль заповнений «патріотикою», — естрада диктує свої вимоги, а естрадний співак відбувається лише тоді, коли його репертуар підібраний і поставлений за законами драматичного спектаклю. В нім має бути і радість, і печаль, — все «що на серце лягло», що суголосне багатьом людям. Тоді зал формується і об'єднується в публіку, в прихильників і шанувальників, а артист стає сутнісно близьким часові, в якому ми всі мешкаємо, працюємо, врешті — дыхаємо. Пісня — не просто звукові коливання, які подразнюють органи чуття, це завжди щось більше. Навіть однокенки, шлягери, які ніяк не прив'яжеш до «музики небесних сфер», мають свої духовні частоти, на які реагує та чи інша

кількість людей, той ефір, — не лише радіо- і телевізійний, а й небесний, — у якому хотілося б ширяти «вольному суну эфира» (згадайте класику). Так, я саме про той ефір, який є небом, а не стелею. Коли є небо, на ньому загоряються зірки. Коли стеля — під нею, навіть у сляві найпотужніших софітів, згорають метелики-одноденки. Не буду говорити на дражливу тему масштабності таланту. Не про це тут ідеться. Говорю про ту стрижену вісь, яка тримала якийсь — дуже короткий час — естрадних українських виконавців. Усі вони відчули, що «нова доба нового прагне слова», і були якійсь — дуже короткий — час переконані, що це слово — українське. А оскільки співане слово завжди віршоване, а коли пощастить — слово справді поетичне, то саме слово, покладене на музику, диктувало і поетику жесту, і манеру співу, і, що головніше, швидше засвоювалося і знаходило відгук серед шанувальників співу того чи іншого виконавця. Я смію стверджувати, що саме репертуар з українськомовних пісень принесли і Білоножкові, і Білик, і Повалій, і Зіброву — і, і, і (називаю не за шкалою «зірчастості», а за ходом думки) популярність і право називатися «зірками української естради». Так само, як їхнім попередникам — Софії Ротару, Миколі Мозговому, Назарію Яремчуку, Василеві Зінкевичу, Павлу Дворському українська і українськомовна пісня відкрила шлях на великі сцени й у великі зали. Це були часи, коли саме визначення «шоу-бізнес» іще й не почувало за кулісами тих сцен і тих залів. Артисти співали майже «за так», а глядач аплодував від душі. Як і все, пов'язане з бізнесом, на українському ґрунті «шоу-бізнес» дав свої великі і отруйні паперові квіти. Держава не в змозі фінансувати розвиток пісенної естради в повній мірі, а артисти, як відомо, теж хочуть їсти й пити. Тим більше, що з'явилися акули і менша живність, травленню яких сприяє саме естрадна пісня. Погодьтеся, що «серце візьми мого: дай Україні волю» може викликати в них печію і гикавку, а звична «Мурка» діє так само благодатно, як і «Ренні»... Ритми пісень стали швиденько підганяти під ритми травлення, під легкість і невибагливість всіляких шоу, презентацій, тріумфальних конкурсів з нікому не відомими іменами переможців, які вирішили ту відомість купити за кругленькі суми, — яка вже тут «Молитва за Україну», коли — на швидкуруч, але з розмахом! — зводилися капища на честь золотого Тельця, бичка чи підсвинка місцевого розливу! Та в тому ж то й суть, що Тельць завжди інтернаціональний, він відкидає будь-яку графу, в якій ідеться про національне. І навіть простенька пісенка-одноденка, але українською мовою, псує йому апетит. Оскільки Тельць-бичок-підсвінок європейських мов ще не засвоїв, але думає, що володіє досконало російською, він хоче Маші Распутіної чи Ірини Алєгрової, чи «бідної овечки» Свиридової, чи ще когось із-за хутора Михайлівського, бо все, що в Україні, — хутір. А що ж там, між Європою-Азією? Невже й справді відзвук і відблиски «третього Риму» в отих «все мы, бабы, — стервь» чи «Ой, я не поїду домою»? Та ні, не брешіть, вельможне панство, — коли до вас на літаку, за кілька десятків тисяч доларів, прилітає москвопозазаний з «Ой, мама, шик дам!», добре розуміє, що це теж хутір, але добре освітлений, із моцним зеленими тротуарчиком, хутір... Та й не про це я, а про те, буцімто

існує змагання між нашим і їхнім хуторами, чи то пак, — зірками естради, завжди прогашне для нашого. Що для того, аби змагатися, треба мати російські тексти пісень, — «так понятнее, не такой хутор». Гай-гай, Геннадію Татарченку, комусь воно зрозуміліше, але що розумієш? Що поезія — справжня, російська, в тих текстах і не почувала, хоча в Україні існує ціла школа російськомовних поетів. Що справді надзвичайно талановита Т. Повалій з її російськими піснями — навіть не Міансарова і, тим більше, не Кристалінська, а експонат зразка — семидесятих, реставрований на хуторі, наразі — неважливо з-за яких кордонів. Що П. Зібров, з його вуличними піснями і вихлясами прикажчика купця якоїсь-там гільдії, просто викликає ніякову посмішку, а фото того ж Г. Татарченка оголеного, в «Бульварі», — тихе співчуття... А потім, скажіть мені, будь ласка, кого з наших «зірок», які так поспішно і без гордості «вирівняли» свій репертуар на російський мовний простір, запросили хоча б на один сольний концерт у Росію? Хіба Альона Апіна краща за Ірину Білик, а Земфіра — від Астраї? Але — вони тут, на нашій сцені, а наших ні там, ні тут «не стояло»... І відбуваються це завдяки і через тих, хто любить погладити своє черевце під душевний блюз і всіляко сприяє витворенню ідеологеми, вклеплюючи її в народні мізки, що Кобзон—Киркоров—Пугачова—Алєгрова і прочая, і прочая — теж наші, з нашої культури, з **нашого ефіру**. А наші — трішки не наші, доки співають українською. І повірили їм Тая з Лілею і Павло з Віталієм, і стали співати з чужого голосу — з чужого тексту, і стали казати в своїх інтерв'ю «в этой стране» про Україну, хоч у «тих» країнах, якщо й співали, то лише в ресторані на Брайтон-Біч... Отак — і своє покинули, всього не здобувши, — а могли б, коли б не кидались у зворотному напрямку, і чуже не перемогли, не засвоїли — чуже воно і в Африці чуже, і негр, який співає «Гандзю», — тільки негр, що співає «Гандзю»... Так само, як і композитор з українським прізвищем і в жокейським кепі — ще не свідчення того, що приз «Тріумфальна арка» взято нашими жеребчиками...

Вчора я знову ввімкнула якийсь із самодіяльних каналів київського телебачення. У блискучому ресторанным піджаку, з надутими від напруги жилами на чолі, обважнілий (скажемо: солідніший) В. Білоножко пристрасно видував з горлянки: «А крррасота-а така-я сила!..»

Боже, якщо ти є...

III. ХТО РОЗКЛАДАЄ ПАСЬЯНС?..

Що не кажіть, а ми такі не втратили віру в те, що на папері написано. Бо той, хто вимовив: «Три персти пишуть, а болить усе тіло...», розраховував не лише на співчуття, але й співрозуміння. Те співрозуміння, а відтак і віра, лишилися, хоча слово писане давно вже стало друкованим. В ідеалі, до слова друкованого мали б прислухатися урядовці і правителі, а не лише народ. Та так уже сталося, що з допомогою уст, укладених на шпальти газет або в списка теле- і радіокомментаторів, уряд і Президент керують народом, чи, як прийнято говорити, формують громадську, суспільну думку. Аби на нас не образилися номінальні володарі газет і телеканалів та радіостанцій, додамо, що вони теж деякою мірою формують, настільки їм дозволяють впи-

ОДКРОВЕННЯ ВІД БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

(Роздуми над романом Ліни Костенко «Берестечко»)

...Головна сила Хмельницького полягала в тому, що він був всестороннім представником всієї маси свого народу, всіх його духовних прагнень та ідеалів і всіх його позитивних і негативних, політичних і суспільних устремлінь і вмів формулювати ці устремління і бажання далеко виразніше від інших своїх сучасників. Розглядаючи з цієї точки зору діяльність Хмельницького, ми часто не можемо збагнути, чому після перемог, очолюючи народ і маючи потрібну силу, Хмельницький не спробував утворити самостійну державу...

В. Б. Антонович.
«Характеристика діяльності Богдана Хмельницького»

Коли з'являються такі книжки, як роман у віршах Ліни Костенко, то вони будять наше, до певної міри приспане, сумління. Чому — приспане? Та тому, що студіювати історію мають можливість переважно спеціалісти! Чому — до певної міри? Та тому, що всяка грамотна людина просто не може не знати і не любити історії свого народу. Коли з'являються такі книжки, то те, що дримало в душі насподі; те, що роками збирав твій інтелект і досвід (у тому числі і знання з історії, міфології, національної психології), раптом збурується, шукає контакту із запропонованим тобі поетичним світом.

Коли з'являються такі книжки, то вони утворюють навколо себе, кажучи сучасними словами, — ціле енергетичне поле, в якого є містки і по горизонталі, і в глибину історії, культури.

Природно, що згадуються ті творці і дослідники, що примножували традиції інтелектуального освоєння ключових (часто неоднозначних і болочних) проблем національної історії. Одне слово, це ті проблеми, які і сьогодні не мають свого остаточного потракування. А був і такий час, коли вони залишалися книгою за сімома печатами.

Відомо, скажімо, що різні оцінки давали особі Богдана Хмельницького історики, що сучасники називали його «Богом даним вождем», «Мойсеєм, що вивів український народ із єгипетської неволі лядської»... Козацькі літописці Величко і Граб'янка увічнили його в полум'яних рядках, а Григорій Сковорода називав «героем і батьком вольності». Знаємо і про критичні оцінки гетьмана новішою історіографією, є і оцінки В. Липинського, М. Грушевського — незаперечних авторитетів в історичній науці. Останній (при всьому критичному ставленні) уважав добу Хмельницького «великим етапом у поході українського народу, українських мас до своїх соціальних, політичних, культурних і національних ідеалів... Від Хмельниччини веде свій початок нове українське життя, і Хмельницький, як головний потрясатель, зостається героєм української історії».

Коли з'являються такі книжки, як роман «Берестечко», то розмірковувати над сьогодишньою особистістю такого явища ризиковано і важкувато... Про добу Хмельницького, про його життя можна було б надрукувати списки досліджень науковців і художньої літератури...

Думаю, що майбутнім поколінням та дослідникам творчості Ліни Костенко в поле свого зору доведеться залучити досвід творення епічних полотен і іншими поетами в літературах інших народів. Їм доведеться пошукати подібного в підходах до теми, у засобах зображення національного і людського духу.

Не знаю, чи варто відразу ж викликати тіні великих — В. Шекспіра, А. Мікшевича, Ю. Словацького, М. Лермонтова тощо... Але те, що роман Ліни Костенко вимагає прискількивого, уважного дослідження, — це напевно...

Особисто я хотів би звернути увагу читачів на мистецьку вартість роману Ліни Костенко, який рівня творам наших сучасників. Я маю на увазі епічні полотна Юстинаса Марцинкявичюса, «Вічну (чи негавну) дзвіницю» Паруйра Севака і особливо, коли йдеться про «Лабаторію духу, н'еси Жана-Поля Сартра. Якщо говоримо про Сартра, то розуміємо досвід митця у створенні своєї філософії ситуації, уміння поставити героя в стан випробування думкою,

вміння зробити із змісту життя героя певний естетичний зліпок. Тут можна говорити і про майстерність зіштовхувати дві правди, про мистецтво виборювати етичну норму із сумніву, зображувати перебіг, драматизм почуттів і т. д.

Це тільки один літературний контекст, у який, на мою думку, можна вписати роман Ліни Костенко «Берестечко». Однозначно, що авторка дуже добре ознайомила із численними джерелами, що процес осмислення цих джерел відбувся в неї на рівні потреб митця. Слово її напоєне живлющою силою із соками самої землі, її традиціями, міфологією і знову ж таки психологією національного, хоча структура роману має тенденцію до відкритості...

...Берестецьке поле укрилося трупом; хижі орли, як чорна хмара, літали над ним та видирали очі з трунів, бо вже м'ясом надто ситі були; вовки табунами збігалися справляти свій кривавий бенкет. Козаків в тій битві полягло більш 30 тисяч. Поляки з-під Берестечка пішли на Україну, руйнуючи села; вішали на шибеницях людей або різали та катували, завдаючи їм усяких мук. Тоді народ почав сам запалювати села та млини і, зібравши свою мізерію, тікав на границі Московського царства... А тим часом повернувся з татарської неволі Богдан. Зараз же, в початку серпня (Августа), на урочищі Маслів Брід, на р. Росаві, збиралася така звана «чорна рада»... усї вони винуватили Гетьмана за те, що він умисне покинув військо під Берестечком та утік із Татарами. Але й тут знову Хмельницький зумів здобути ласку народною та прихильність, і в кінці ради усї з радістю пішли за своїм славетним Гетьманом...

Микола Аркас. «Історія України-Русі»

Найприметнішою тенденцією роману «Берестечко» є його закорінення в Шевченкову традицію освоєння історичної теми. Тут прискількивий дослідник може почути і відгомони шевченківських монологів-сповідей, і ритми дум, і зауважити мотивацію природи у християнському орудженні, і використання біблійної мудрості...

Складається враження, що автор бере на себе непосильну ношу дотворення Шевченкового генія, змагається з ним, прагне стати порівнянним його зображальної сили. Варто пригадати хоча б вірш «Чигрине, Чигрине...», який був написаний (існує в нашому художньому часі) або перед Берестечком, або після нього. Твір цей має особливу, нищівну щодо національних ілюзій силу. Та й не згубився і вірш «Якби то ти, Богдане п'яний» і вірш про нашу подію «Ой чого ти почорніло, зелене поле?». Жива у пам'яті народу і гірка псалма:

*Богдане, Богдане, нерозумний сину,
Занапастив Польщу ще й неньку
Україну.*

Занапастив, запродав.

Бо в голові розуму мало мав.

Варто нагадати читачам строфи із вірша «Ой чого ти почорніло, зелене поле?»:

*«Ой чого ти почорніло,
Зелене поле?»
Почорніло я од крові
За вольну волю.
Круг містечка Берестечка
На чотирі милі
Мене славіні запорожці
Своїм трупом вкрили.
Та ще мене гайворони
Укрили з півночі...
Ключуть очі козацькі,
А трупу не хочуть.
Почорніло я, зелене,
Та за ващу волю...
Я знов буду зеленити,
А ви вже ніколи
Не вернетеся на волю,
Будете орати
Мене стиха та, орючи,
Долю проклинати.
Є й цікава народна пісня «Висипали козаченьки з високої гори», яка закінчується словами:*

*...Що я з вами, вражі ляхи, не по правді бився:
Як припустив коня вороного —
міст мені вломився!*

Побіжно нагадаємо широкому читачському загалу і те подієве тло хоча б із книги «Гетьмани України»: «1651 року Хмельницький вирушив із козацьким військом до Збаражя, і тут довго очікував кримського хана, який прибув сюди за велінням турецького султана. 19 червня козаки зіткнулися з поляками, які розташувалися на широкому полі під Берестечком. Наступного дня розпочалася битва, під час якої кримський хан залишив Хмельницького і відступив разом зі своєю ордою. Гетьман кинувся йому навздогін, сподіваючись зупинити його, але й сам потрапив до татарського полону. Козацькі війська під орудою Филона Джеджалія хоробро оборонялись, але змушені були відступити до річки Пляшевої, на болотисту місцевість. Тут вони зазнали страшної поразки і підупав їхній дух».

Між тем, як Поляки торжествували перемогу в стані Козацьком і ликовали над их запасами, Козаки, засевши в логах, бесперестанно помышляли о своем избавлении и оправдали собою ту пословицу народную «нужда влагает разум человека». Они, дождавшись темноты ночной, положили копьё свои по болоту, по пяти их вместе, в полторы четверти одно с другого, а концами вровень одно с другим; по сим копыям, положаясь на них, катился каждый козак с боку на бок до другого края болота и, таким образом, перекатились они за болото на твёрдую землю, а последние из них переволокли за собою и все копыя. Не оставаясь на твёрдой земле ни мало, пошли они искать конницы своей и Гетьмана...

Георгій Кониський. «Історія Русів»

Здатність автора майже зливатися із реаліями, вживання в ситуацію, у клопоти, залишати той незримий простір для філософського (в душі народності), але суб'єктивного, естетичного моменту — ось ті основні риси, які характерні для творчого методу Ліни Костенко. Реалії національного буття, яке має дуже широкий спектр, перетворюються в концентровані або абстраговані естетичні знаки. Таке визначення стосовно творчості іншого поета увів в обіг Йонас Ланкутіс у книзі «Поетичний світ Юстинаса Марцинкявичюса» (М.: С. п., 1980). Думаю, що подібну формулу можна було б використувати при детальнішому аналізі роману. Можна було б зробити і типологію таких естетичних знаків:

1. Думний (масштабний) роздум державця на тлі історичних подій, який характеризується знанням державних справ, знанням світського життя, спогадами, які формотворчо впливають на ліпку образу.
2. Життєва (вона ж історична) ситуація із особистого, інтимного життя.
3. Апеляція автора, з метою увиразнення ситуації, надання їй змістовності і повноти, до біблійної і народної атрибутики. Тут і сильні метання духу віруючої людини.
4. Дума над битійним змістом життя — над життям і смертю, над цінністю життя особи і навіть нації. Ці думки дуже увиразнені філософією європейського екзистенціалізму (щоправда, помножені на історію, народність...).
5. Природа має неповторний історичний колорит.
6. Тенденція до естетичного освоєння мовних пластів народної мови, іноді слова призабутого. Возведення мовлення до народної афористичності, переплавлення з народного на суб'єктивну основу. Надання мові через структурні зрощення нового озвучення.
7. Розробка однієї строфи, її емоційно-сміслового простору, наповнення її найщільнішим змістом, психологізація строфи за рахунок «дроблення» рядка, означення реальності парами слів, а то й — словом.

Це далеко не повний перелік тих

засобів, якими користується Ліна Костенко. Великої ваги поетеса надає саме Слову, що набуває в неї особливого привабливості і заслуговує найвищої похвали...

«Я прихильник літературного театру, і слово для мене — головна в ньому дійова особа. Драматична форма — це каркас, умовність; поетичне слово — плоть, якою обростає цей каркас. Саме на нього моя надія, а не на драматичну структуру. Слово багатозначніше від дії. І воно первинніше: «Спочатку було Слово». Звичайно, що не будь-яке слово...» Так формулював своє кредо Ю. Марцинкявичюс.

Можна сміливо (хоча й не без обережності) застосовувати це визначення і до поезики Ліни Костенко: бо за словом Ліни Костенко є умовний простір і умовна дія... Ліна Костенко — поет наскрізь оригінальний, і вона творить свій неповторний епос, у неї свої емоційні зв'язки між минулим і сучасним, своє, мудре розуміння, свій погляд на героїчне.

...Ходив тоді при Потоцькому тими валами і конюший його Хмельницький. А що був від природи старатливий, моторний і вчений, то сподобився від самого пана тої милості, що його запитано такими словами: «А що думаєте ви, пане Хмельницький, про цю фортецю? Я вважаю, і всі з цим згодні, що вона неприступна». Хмельницький побачив, що його підплив пан збирається пофантазувати, і вчинив необережно таку відповідь: «Ясновельможний добродію, що людська рука зробить, те й зруйнувати може».

Літопис Самійла Величка

Романом «Берестечко» Ліна Костенко досягає ефекту присутності, достовірності Богдана Хмельницького в нашій психології. Увесь трагізм і героїзм цієї особи закладений у самому її житті, в його перипетіях. Є в цій непересічній індивідуальності щось від біблійного Юва, є щось і від Мойсея... Безперервний монулог нагадує подзвін, який то затухає, то знову, відлунняє у нову форму духу, зринає з оновленою силою. Факти життя співвіднесені з історією народу, героїка притрушена сіллю мудрості. Все постійно перебуває у стані становлення особи, дотворення її, надає їй все нової і нової повноти. Постійно відбувається і отой незримий контакт із проблемами сучасності, без якого роман теж був би немислимий. Так твориться художній час (і час душі автора!). Так твориться постійний вихід на відкритий і сценічний контакт із читачем. Здавалось би, що йдеться про трагедію самого національного духу... А йдеться про осмислення трагедії, як вищої міри випробування, через постійне повнірвання духу. Отже, йдеться про обов'язок, про відповідальність перед нацією.

Який же він — гетьман Богдан Хмельницький? Такий, як і його одкровення про своє життя. Гнівний, страждаючий, люблячий, мислячий... різний. Людина, якій притаманне людське і разом з тим державницьке бачення життя. Він такий, яким його створила поетеса Ліна Костенко. Чи закрила вона тему і проблему Богдана Хмельницького? Звісно, що ні... Хотілося б почути компетентну думку істориків і особливо незадрих писемників, які не один рік витратили на дотворення образу Богдана Хмельницького — однієї із найвидатніших осіб нашої історії.

Не знаю, як кого, а мене проймає якесь трепетне почуття, коли я читаю назви міст і містечок, списки козацьких полків. Це почуття має забарвлення — воно сонячне, родове і дуже трепетне! Можливо, що не настільки національне, як людське, навіть біологічне. За кожним прізвищем — людина та й не одна, а за людиною її життя, яке — чи то не збулося, чи збулося, та не в такий спосіб. Домішується до тих почуттів і гірkota історичної несправедливості і разом з тим її закономірності, гірkota і яскравість космічної печалі зірок із Чумацького Шляху, які, наче очі предків, дивляться в наші душі.

Василь ОСАДЧИЙ

В. Боровиковський (1757—1825). Портрет полтавського полковника Руденка. 1770-і рр.

У МИРГОРОДІ

— І в кого він такий удався, — усміхалася мати, — тихий, мов дівчина. Все про щось мріє. І малює...

Дитиною Володимир Боровиковський любив грати на гусях. Батько, Лука Боровик, навчав сина малювати, був відомим у Миргороді художником. Сини Луки Боровика з дитинства тяглися до пензля.

Якось, забігши до сусідньої хати, малий Володимир задивився на малюнок, що прикрашав двері: дідок уклія і гріє над вогнищем старечі руки. Під малюнком хлопчина не без труднощів прочитав: «Зима над огнем ся угріла, а також змерзла і в кожух ся угорнула».

Спливатиме час і на схилі літ Боровиковський намалює щось подібне — старий, що усоблює зиму, гріє над багаттям руки.

Світлицю у їхньому домі прикрашав портрет популярного в ті роки письменника і філософа Дмитрія Ростовського. Підлітком Володимир захопився його творами і любов та повагу до цього автора проніс через все життя.

Він звик про все розпитувати батька: — Тату, а чому в нас у хаті немає твого портрета, ані дідового?

— Тебе заікавили парсуни у світлицях козацької старшини? Не суди їх. Багато років відвойовував наш народ волю. Старшині, що вела в бій козацтво, є чим пишатися. От і малюють на парсунах не тільки обличчя, а й розкішну зброю, парчові кунтуші, клейноди, особисті герби, здобуті у боях коштовності. Ці портрети, синку, наче грамоти, в яких перелічено подвиги та чесноти козацького роду. А ти помітив, що окремі парсуни шестикутні? — Боровик лукаво усміхнувся до сина...

— Помітив. — То вже мода з Польщі — прикрашати торцівку домовини портретом небіжчика, а після поховання в світлиці на стіні ціпляти. Оце вже чиста пиха!

У таких розмовах підліток студіював сторінки рідного мистецтва.

НАЧЕ ЮВЕЛІРНА КОШТОВНІСТЬ

Ярмарок у Сорочинцях славився не тільки за часів Гоголя, а й у роки юності Володимира Боровиковського. Одного разу, поблукавши ярмарком, надивившись на «воли, сіно, циганів, горщики», Володимир з братами, зустрівши знайомих хлопців, вирішили піти подивитися збудований у Сорочинцях Данилом Апостолом храм та його іконостас.

Цей храм та іконостас і нині викликають захоплення. «Структурою сорочинський іконостас подібний до ювелірного виробу, в якому художній образ утворюється нерозривною єдністю загальної форми та матеріалів — золота, самоцвітів, емалей» — пише професор П. О. Білецький.

До цього храму й попрямували юнаки. Старенький дячок, який сидів біля воріт церкви, побачивши хлопців, спочатку обурився:

— Куди ви, шалапути? Тут святиня, а не іграшки! Та хлопці таки умовили діда, мовляв, над іконостасом працювали їхні родичі з артілі художників, отож і цікаво хоч краєм ока глянути.

У храм всі одразу притихли. — А цих ось апостолів малював наш батько! — вигукнув старший брат Володимира.

Володимир замріяно дивився на намальовані пейзажі, які правила за тло на кількох іконах. Вони нагадували йому рідні, знайомі краєвиди. Вразили скорботні лики янголів... Образи, схожі на ті, що ми їх бачимо в сорочинському іконостасі, шанувальники творчості Володимира Боровиковського помічають на

багатьох його картинах та іконах, що він малював їх для церков України, Росії, Білорусі упродовж цілого свого життя.

ЖУПАН І КРАВАТКА

Творча біографія Володимира Боровиковського починається з портрета «Полковника Руденка». Це полотно чимось нагадує старовинні парсуни. Статична поза кременого козака в жупані, підперезанім случьким візерунчастим пасом, золоті китиці на руків'ї шаблі. Старанно виписане обличчя з подвійним підбріддям, з маленькими вузькими очима.

Але парсуни, крім обличчя, виконувались площинно. І не тому, що художники не вміли інакше, краще малювати, вони мусили вишикувати в одній площині всі символи і емблеми, що прославляли того, хто на портреті, а водночас і його рід.

Постать полтавського полковника Руденка — опасте тіло на кволіх ногах — змальовано рельєфно, опукло. Та й одяг на ньому не цілком традиційний. Дещо важкуватий, незграбний козацький стрій, до нього зовсім не пасує легковажна краватка-метелик та невеличкий ціпок у руці замість пернача, як лічило б полковникові. Мабуть, ці деталі одягу — не примха художника. Очевидно, полковник Руденко таким чином прагнув підкреслити, що не цурається петербурзької моди, але віддає перевагу вбранню предків.

Поруч з полковником зображено монумент, зведений його коштом на честь свого предка — героя Полтавської битви.

перший, він засвідчує повагу і дружні почуття художника до поета.

Державин благодушно і ледь іронічно усміхнений. Змінився погляд очей, втомлених життям. На цьому інтимності портрета вичерпується. Це — суто офіційне зображення Державіна — сенатора і кавалера орденів, члена російської Академії. Перед нами не поет, а урядовець: це підкреслюють і чітко виписані його нагороди.

Творчість Володимира Боровиковського має спільні риси з творчістю інших художників-сучасників. У зображенні пейзажу, приміром, є щось споріднене з англійцем Гейнсборо, та в цілому Боровиковський інакший, інтимний до патріархальності. Ідеал художника можна переказати його ж словами: «Світ радості, світла, супокою і блаженства».

Запасу рококо, вистачило й завзяття, народженого мистецтвом рококо, вистачило і Гейнсборо, і Грезу — майстрам епохи просвітництва. Боровиковський узяв від рококо лише надзвичайну ніжність. Енергійності малюнка попередників і сучасних майстрів він протиставив спокійне, заглажене, мало не скульптурне моделювання тіла й обличчя. А яскраві спалахи фарб лише зрідка знаходимо на його офіційних портретах.

ПОРТРЕТИ-«НАТЮРМОРТИ»

Білі ночі... Боровиковський, який змалку звик до зоряного неба рідного краю, не одразу відчув їхню красу й таємничість. Присмерк, та й годі! В такі ночі шосуботи біля дверей будинку Боровиковського збираються жебраки. Ніхто їх звідси не прожене, не

Дмитро ГОРБАЧОВ, Паола УТЕВСЬКА

ЖАГА ГАРМОНІЇ

НА ШЛЯХУ ДО АКАДЕМІЇ

... У маєтку чернігівського губернатора Милорадовича щодня нові гості. Дехто приїздить і на довше, приміром, Василь Васильович Капніст. За гострі сатиричні вірші його вислали з Петербурга на Україну. Та Капніст не журиться, — він повернувся на батьківщину. Його дотепи звеселяють товариство, яке збирається у гостинного Милорадовича.

Щовечора нові розваги, музика, пісні. Милорадович — шанувальник мистецтва, запросив у гості і молодого художника з Миргорода Володимира Боровиковського.

Спершу гість трохи побоювався гострого на язык Капніста. Бувало, що у відповідь на сентиментальні розмови Боровиковського Капніст іронічно згадував самого себе:

Кручина обо всех — Чувствительности дар...

Якось Василь Васильович побачив у художника старе видання «Листування Дмитрія Ростовського зі Стефаном Яворським». Захищаючи улюбленого автора, Володимир Лукич спробував уголоє прочитати кілька уривків. Та коли дійшло до листа Ростовського, в якому він скаржився, що «Очища не по-прежнему глядят, а ручище пишушее дрожит...», Капніст аж зайшовся від реготу. Побачивши, як Боровиковський стис улюблену книгу, Капніст ураз посерйознішав.

І дивна річ, лагідний, сором'язливий Боровиковський і різкуватий реготун Капніст швидко потоваришували.

На Україні готувалися до пишної зустрічі імператриці Катерини II. Капніст, який брав участь у влаштуванні цих свят, залучив до оздоблення Кременчуцького палацу і Володимира Лукича. Тут мала зупинитися цариця. Капніст підказав художникові і сюжет панно: Петро I в образі орача державної ниви, а Катерина II — сіяча на ній.

Імператриці панно сподобалося. Цього було досить, щоб перед невідомим художником відкрився шлях до Петербурга, до Академії мистецтв. 1788 року поет і художник разом приїзять до столиці. Василь Васильович уводить свого друга до гуртка Миколи Львова. Там Боровиковський знайомиться з Дмитром Левицьким, своїм майбутнім учителем і наставником. Українське земляцтво радо приймає у своє коло молодого художника. Ним зацікавився і відомий меценат Безбородько.

ГІДНИЙ СВОГО ВЧИТЕЛЯ

У залах Академії мистецтв Боровиковський чи не вперше побачив античні мармурові статуї. Захоплено вивчає він їхні досконалі пропорції. Уважно студіює також європейський живопис. Та найбільше часу приділяє роботам Левицького.

Вплив наставника відчутний у кількох полотнах Боровиковського, передусім у двох портретах Державіна.

На першому (1795 рік) бачимо енергійну, ділову людину в офіційному мундирі. Неподаєк на столі — звід законів, рукописи. А вже Державин — не лише уславлений поет, а й державний діяч. Стримана усмішка, очі зацікавлено дивляться на світ. Ця людина працює, а не перебуває у стані замрії та меланхолії. Вся постать портретованого засвідчує вплив просвіттельських ідеалів Левицького на творчість Боровиковського так само, як і запозичена у вчителя деталь картини — пейзаж з торговельним кораблем.

Того ж 1795 року рада Академії обрала Володимира Лукича академіком.

Другий портрет поета датований 1811 роком. Як і

лятиме. З вікон часто долинали звуки гуслі — то грає господар. Бідоліха знають, що він — людина добра, неодмінно подасть милостиню.

Та жодного разу художник не малював цих людей із страдницькими обличчями, в лахмітті на виснажених тілах, із застиглими поглядами й рухами. Такі образи були далекі від естетики постійного шукача гармонії Боровиковського. Добросердний господар, як міг, допомагав тим, хто білими петербурзькими ночами приходив до його порога. А вдень малював пишні замовні портрети.

Якось у дружній бесіді Левицький, усміхаючись, сказав Володимирі Лукичу:

— Нам доводиться малювати портрети не лише тих, кого шануємо, любимо. Замовний портрет є замовний портрет. Ось моя вам рада — користуйтеся принципами натюрморту. Адже предмети багато чого промовляють про тих, кому належать...

Найближчого поплічника імператора Павла, Олександра Куракіна, сучасники прозвали «діамантовим князем», а Державин — «павичем». З дитинства він виховувався разом з Павлом і перейняв у того своєрідну гру в законотрухляність, яка насправді була самоудурством.

Найвідоміший портрет Куракіна пензля Володимира Боровиковського свідчить, що художник скористався порою вчителя. За бажаннями вельможних замовників, портретист блискує, майже з нечуваною у вітчизняному мистецтві віртуозністю і смаком робив з портретів перенасичені коштовностями натюрморти — із блакитних стрічок (Андрійський орден), із жовтогарячих з чорним бинд (орден Володимира), з діамантів, усміхнених облич... Саме так і сприймається величезний за розміром портрет «діамантового князя». Він служить особисто Павлу I, поданому в цій композиції мармуровим погруддям. Імператора всеросійського зображено як гротескестера Мальтійського лицарського ордену.

Річ у тому, що імператор Павло, хоч і не був католиком, на прохання уряду острова Мальти обійняв посаду гротескестера Мальтійського лицарського ордену. Острів захопив Наполеон Бонапарт, і Павло розпочав з ним війну.

Шлях Павла від майже «вольтер'янських» заповінь до солдафонства і деспотизму був блискавичний. Про таких, як він, уже в наші часи слушно сказав поет Євген Плужник:

*Слухай, Вольтере, слухай!
Друг бо ж твій з тих музик,
Хто неслухняним вуха
Боляче скубти звук.
Чуєш, яке взяв форте?
«Люди, люці, любі!»
К чорту, Вольтере-чорте!
Ать-два!*

Олександр Куракін і собі вступив до лицарського ордену. Чорна мантія з величезним мальтійським хрестом лежить поруч з ним. Боровиковський трактує обох «лицарів» — Куракіна і імператора Павла як людей, що вдягли машкару приятні, за якою ховається абсолютна байдужість до всього, крім своєї слави і задоволення свого честолюбства. Ця машкара усміхається завченою «оптимістичною» посмішкою.

Але не ці парадні портрети-натюрморти визначальні для творчості Боровиковського. Ті з його героїв, які були близькі серцю художника, позбавлені лицемірної оптимістичності, самовпевненості, пихи. Замріяні, з легким смутком у чистих очах, дивляться вони на глядача.

Душа Боровиковського розквітала поза офіційною сферою.

Продовження в наступному номері.

У якомусь селі,
на Українській землі,
по Шарманській вулиці,
згорбившись-зсутулившись,
зазираючи в кожне з вікон,
йшов Рябої Кобили Сон.

Ніс в руках, притиснувши до серця,
запахує сінце в ясельця.

(На Дідух, не худібіці лакімство.
Де то взяв, — нам, звичайно,
однаково.)

Аж назустріч йому — Пилип з Конопель.
Вискочив, та й сопе:

— Хоч ти й Сон Рябої Кобили,
та згадай, як у школі вас вчили:
«Шмір — до воза, а часник — до
ковбаси!».

Сіно на місце, назад віднеси,
й поклади під колгоспну контору.
А вже потім — розбер-р-ремось...

Потім й поговор-р-римо...

Чень воно не твоє, а — НАШЕ!
—...Тут лиш дрібка тієї паші...

Та й Різдво на Землі в нас нині.
Я й занову в осело кожну по бадилині.
— Ти мені не переч! Я не просто
Пилип з Конопель!

Я — власть!!!

А тобі іще нині — жаба цицьки
дасть!

Май тут розум, скрути хіба дулю в
кишені,
і — куди сказано, перебендой.
Тільки бач, що воно за скруха, —
Ну яке ж Різдво без Дідуха?!!
Йде Сон, зажурився, аж глип: над
фосою
стоїть Мотря старенька, підперши
«ковбасою».

— А куди так спішиш, небоже,
най тобі Господь-Бог поможе?
Бач, стара-м, усі зуби з'їла,
та душа сидить міцно в тілі.
Красно прошу вступити до хати,
поки далі чимчикувати.
Хоч не маю дванадцяти страв,
та до того, що є, Бог плящину
послав.

І якщо ти не сім'я враже,
то й прохання моє уважиш.
От куди бідолашному дітись? —
довелось згодитись.

Як вступав до старої до хати,
став їй колядувати:

—... Бо прийдуть до тебе
три празники в гості...

...А у Мотрі од радості
аж рипнули кості.
Усі думи її невеселі
знялися до стелі,
дірочку повертіли
і — полетіли.
Тож дістала, роками вповита,
з-під припідка — оковиту,
а з печі — страви пісні, хоч поживні:
свято ж нині!

Свічку оживили, помолились,
до стола поклонились.

А тут — і колядники

з легкої руки.

ПИЛИП З КОНОПЕЛЬ (Різдвяна химерія)

І радіють на покуті
всі святі.
І — бабі радість, і — он
уже сушить зуби й Рябої Кобили Сон...

...Йшло до півночі. Вмерлих духи
політалися на дух сивухи.
Тут покійний Мотрин Петро
возідав за стіл, як на трон.
Богатирський мав дух. Козарлюга.
Лиш від стін білизні чомусь
мружиться.

(У тридцятих товариш Сталін
йому віку Сибіром розбавив.)

І кума. (Він любив куму.)

Ту заперли аж в Колиму.)

Тут і батько, і брат, і дядьки.
(Недалеко, видать, Соловки,
що усі на Різдво прилетіли.
Тіла — там. Душі — тут. Без тіла.)

— Христос ся рождає, Мотре!

І ми — вже вкотре!

Випис з нами, небого,

нам під ранок — в дорогу...

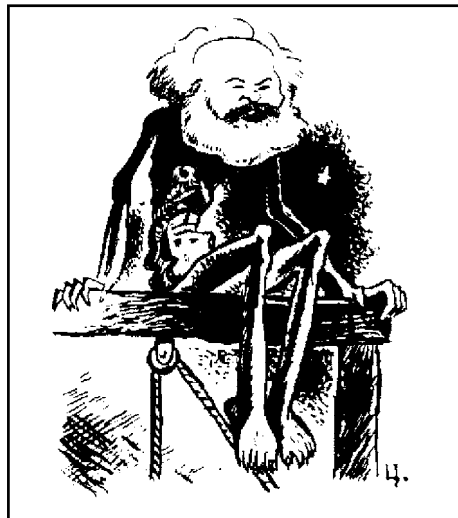
...З чоловіком — чарчину.

З батьком — пугар.

І з дядьками —

по першій, по другій..

І з кумою, — хто ж нині лихе спімне...

Тут Рябої Кобили Сон:

— Не забудте й мене...

І тільки відкрив свою пельку,
аж тут знов — Пилип з Конопель.

(Дрібку того зела
Мотря вдома берегла.

Бо: коноплі — по стелю,
а лен — по коліна,
аби вас ніколи
голова не боліла.)

Так от вискочив Пилип

і очима

до стола з наїдками прилип,
вража личина.

— Що то тут за шабаш, босото?!!

— Ну, ти той!!! — це Петро

примкнув йому рота.

— Ну... я... той... Я тут бути мушу,
Щоб списать на папір кожну душу.

Як не є, на селі я — власть...

— А до мертвих тобі вже — зась!

По твоєму, Пилипе, доносу
їхні душі світами носить.

Через них ти, гріхами підпертий,
вже не годен ні жити, ні вмерти.

— Прикуси, стара, язика!

Бач, розумна яка!

Дуже жаль, що во врем'я оноє

не знайшлось і для тебе статті у

законі.

Скільки душ для всевишнього

блага

я спровадив в задріття ГУЛАГу!!!

Треба ж було комусь будувати

Дик-та-ту-ру Про-ле-та-рі-а-ту...

...А це що за личина

там лупа очима

у кутку?

Бач, он пику наїв яку...

— Не займай!!! Це мій гість на

ослоні.

Зветься Рябої Кобили Сон.

Він в хату мені нині празник

приніс...

— ...Я згною у тюрмі його к бісу!

Це той, що солому в колгоспі

крав?

Я його волі позбавлю!!!

— Ну, ти той!!! — знов Петро

примкнув йому рота. —

Я не проти

розім'яти боки цій сволоті!

Лиш шкода об поганку руки

бруднити.

Будеш до ранку із нами тут пити!

— Кружляти сивуху?

От здивував...

...кожний із духів йому доливав.

— Скуштуйте вина із моєї крові.

Будьте, Пилипе, здорові...

— Ось тут на виделку

намотуйте жили, —

ви ж так те ретельно завше

робили...

— Пийте горілку й від нашої хати,
будьте ласкаві, паночку кате...

— І цим не гидуайте, то чисті

сльози.

Ваше здоров'я. Закусуйте.

Просим.

— Пийте... Ну пий!!! — і дорослі,

і діти...

З кожним із духів Пилип мусив пити.

Добре до ранку Пилипа гостили

Мотрині гості. З ним їли і пили.

Ну, а можливо, лише удавали.

Тільки Пилипа усе частували.

(Дух в тім не має потреби:

ситому важко на небі!)

Потім Пилипа п'яного

зв'язали під самий ранок,

смолою із пір'ям обмастили,

і — відпустили.

— Спаси Біг, — Мотрі сказали.

Пропали.

І полізло рачки додому отаке собі

лякало.

Аж тут язиката Хвеська іде, аж

підскакує...

Так і понеслася селом новина,
що до нас завітав із пекла

сам... Пилип-Сатана...

(... Це, скажу наперед, і Рябої Кобили

Сон

не стояв од цих справ осторонь.

На шнурку Пилипа привів до контори:

— Ну, давай, аріднику, тепер

поговоримо.

Ти ж зі мною думав вчинити так

само.

Що, не хтілось мінятись ролями?..)

Тут почали люди сходітись,

і — давай Пилипа женити.

Той скубне,

той вщипне,

третій кобпнуть

не мине.

— Просинайся, Пилип,

бач, до пір'я прилип.

Деріть смолу із потвори,

буде їй за хліб.

Оце тобі наговори

на наш чесний рід.

А Пилип — очима луп,

А Пилип — очима кліп.

Чистий тобі слуп!

А щоб ти осліп!

Приперлась і Мотря

й дулю в очі тиче.

Натерпілась за непотріб,

за насіння дідьче.

— Най тя перепросить

тотая, з косою...

Та по писку, та по носі

гепче ковбасою...

Ох і влип ти, Пилип,

тільки ох, тільки хлип.

Ох мій бік, ох мій чуб...

Маєш біб, владолно!

Отепер з конопель

не вилазь ти у власть,

бо тепер вже тобі

й жаба цицьки не дасть...

От Пилипу біда:

для людей — Коляда,

а для нього є судна година.

Раз наївся і напився,

скачи, дурню, ошалівши,

є на то причина...

Йде Пилип по вулиці,

згорбившись, зсутулившись.

Бо що тепер із Пилипа,

куди не глянь, всюди «ліпа».

І тичає

йому вслід пальцем

з кожного із вікон

і сміється

Рябої Кобили Сон...

Ось така бувалиця

в нас недавно сталася.

На саме Різдво

все мож-ли-во.

Володимир ГЕРМАН

Ілюстрації В. Цимбала з календаря
гумору і сатири «Мітла», 1952 р.

Засновник — Всеукраїнське
товариство «Просвіта»
імені Тараса Шевченка.
Реєстраційне свідоцтво
№ 1007 від 16.03.1993 р.
Головний редактор
Любов Голота

Шеф-редактор Павло МОВЧАН
Редколегія: Л. Голота, Я. Гоян,
А. Журавський, П. Мовчан,
А. Погрібний, О. Пономарів, І. Ющук
Редакція листується з читачами тільки на сторінках
газети і надіслані рукописи не повертає. Залишає за
собою право редагування та скорочення текстів.
Комп'ютерна верстка — Ірина Шевчук

Адреса «Слова Просвіти»: 01001, Київ-1,
завулок Музейний, 8. Всеукраїнське товариство «Просвіта»
імені Тараса Шевченка, тел. 228-01-30.

Індекс 30617. Зам. № 0331212.

Наклад 3000.

Видруковано з готових фотоформ на комбінаті «Преса України»